

Geschiedenis van de Nederlandse dialectstudie

0. Inleiding ⁽¹⁾

Dialecten kunnen monotopisch en diatopisch bestudeerd worden. In het eerste geval onderzoekt men een enkel dialect of aspecten ervan, in het tweede, dat wil zeggen in de dialectgeografie, vergelijkt men aspecten van dialecten met behulp van taalkaarten. In de geschiedenis van de Nederlandse dialectstudie heeft het eerste altijd bestaan en kon het tweede slechts tot ontwikkeling komen nadat met behulp van vragenlijsten in min of meer aanzienlijke gebieden enquêtes waren georganiseerd, van het einde van de 19de eeuw af. Sinds die tijd zijn talrijke monotopische en diatopische studies gepubliceerd, waarbij in een groot deel van de twintigste eeuw een dominantie van het tweede type is vast te stellen. In beide domeinen van het onderzoek is een duidelijke evolutie zichtbaar. Het monotopische lijkt daarbij het meest gevoelig te zijn voor algemenere linguïstische stromingen en modes. Het diatopische is weliswaar ook daardoor beïnvloed, maar het heeft een tijd lang zelf gedeeltelijk de linguïstische toon aangegeven en heeft anderzijds een neiging vertoond om

⁽¹⁾ Deze bijdrage werd oorspronkelijk geschreven door Jan Goossens voor een nieuwe Geschiedenis van de Nederlandse Taalkunde, die als opvolger van het door D.M. Bakker en G.R.W. Dibbets in 1977 uitgegeven gelijknamige boek had moeten verschijnen. Aangezien dat project niet realiseerbaar blijkt, wordt ze hier opgenomen. Het gaat in eerste instantie om een grondig herwerkte en aangevulde versie van het opstel dat op blz. 285-311 in het boek van 1977 is afgedrukt. Het manuscript werd door Goossens begin september 2000 afgesloten; Van Keymeulen werkte de tekst bij voor de periode tot 2006.

zich van de taalkundige hoofdstroom te isoleren. Voor de overzichtelijkheid wordt hier de voorkeur gegeven aan een periodisering waarin het mono- en het diatopisch onderzoek telkens samen worden behandeld. De ontwikkeling bij de dialectwoordenboeken is echter grotendeels door factoren bepaald die met linguïstische stromingen weinig of niets te maken hebben. Zij worden daarom in een afzonderlijke paragraaf behandeld.

1. De voorwetenschappelijke tijd

Tijdens de 16de en 17de eeuw groeit het besef van een polariteit tussen de tot stand komende algemene taal en een sociaal en geografisch gediversifieerd geheel van vormen der volkstaal, dialecten dus. Men zou dan hebben kunnen verwachten dat de wetenschappelijk georiënteerde achttiende eeuw zich met dialectstudie zou hebben beziggehouden. Ze heeft er echter in ons taalgebied nauwelijks belangstelling voor gehad. Weijnen (1966 : 4) zegt dat de Verlichting het dialect slecht gezind was. De behoefte aan normen in die tijd vestigde blijkbaar niet alleen de taalkundige belangstelling eenzijdig op de algemene taal, waarvan de beheersing als een ideaal werd beschouwd; ze leidde er ook toe, taalvormen die daarvan afweken, voor minderwaardig te houden. Daar kwam enigszins verandering in na de oprichting in 1766 van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Deze heeft in de eerste decennia van haar bestaan "tamelijk wat dialectmateriaal bijeengebracht ten behoeve van een door haar uit te geven woordenboek" (Heeroma 1968a : 7), dat echter nooit verschenen is. Door moderne dialectologen zijn van 1952 af verscheidene woordenlijsten uit de verzameling van de Maatschappij gepubliceerd. In de 19de eeuw

ontwikkelde zich deze lexicografische belangstelling verder (vgl. 6).

Van het laatste kwart van de achttiende eeuw af schep-
te men er niet alleen behagen in eigenaardige woorden te
verzamelen. Men begon ook teksten (verhalen, beschrij-
vingen, gedichten) op te tekenen en te publiceren. Een
voorloper is het Maastrichtse *Sermoen euver de Weurd* van
1729 geweest (vgl. onder andere Endepols 1955 : 550-557).
Dit soort tijdverdrijf zet zich dan vanaf de jaren dertig
van de 19de eeuw door. Het is tot in onze tijd blijven be-
staan. De voornaamste verzamelingen worden genoemd in
Goossens 1977 (115-117). De dialectologen hebben van
deze teksten slechts weinig gebruik gemaakt. Dat komt
doordat ze vaak in een weinig consequente en inadequate
spelling zijn geschreven, zodat een interpretatie van het
schriftbeeld moeilijk is, maar vooral doordat er slechts
weinig verzamelingen met verschillende dialectische ver-
talingen van dezelfde grondtekst zijn, waardoor het mate-
riaal vergelijkbaar wordt. Een bekende verzameling als
die van Winkler 1874 met een aantal dialectversies van de
parabel van de Verloren Zoon, inspireerde Scholtmeijer
1999, die 82 versies, alle uit Nederland en uit dezelfde
plaatsen als bij Winkler, op de website van het Meertens-
Instituut plaatste.

Het verzamelen van dialectwoorden en het schrijven
van dialectteksten zijn werkzaamheden die door liefheb-
bers met een min of meer grote kans op welslagen kunnen
worden beoefend. Het schrijven van een klankleer, vorm-
leer of syntaxis van een dialect vergt echter een zekere
scholing. Het kan dan ook geen verwondering wekken dat
dialectgrammatica's vóór 1880 vrijwel geheel ontbreken.
Toch zijn er een paar vroege voorlopers : J. Sonius Swaag-
man, *Commentatio de dialecto Groningana* (1827) en

J.H. Behrns, *Twentsche vocalen en klankwijzigingen* (*Taalkundig Magazijn* 3 [1840] : 31-390). Dit laatste werk heeft al wetenschappelijk niveau : de auteur blijkt op de hoogte te zijn van de Duitse historische en vergelijkende taalkunde van zijn tijd en past haar methodes op zijn dialect toe.

Tot besluit van dit overzicht dient te worden opgemerkt dat de bescheiden belangstelling voor het dialect in het laatste kwart van de achttiende eeuw en de eerste helft van de 19de veel meer een Noord- dan een Zuid-Nederlandse aangelegenheid is geweest. Pas met het opbloeien van de Vlaamse Beweging komt daarin verandering.

2. Neogrammatistische dialectstudie

De historisch georiënteerde taalkunde van de 19de eeuw bereikte een hoogtepunt in het werk van de neogrammatici, die aan de natuurwetenschappen ontleende denkbeelden op het onderzoek van de taalontwikkeling toepasten. Met behulp van zogenaamde klankwetten beschreven zij de klankontwikkeling van talen. Ook in de fasen van de morfologie ontdekten zij een regelmaat : door toepassing van klankwetten en analogieregels slaagden zij erin eveneens de vormgeschiedenis van talen te beschrijven. Hun ontdekkingen oefenden een diepgaande invloed uit op de taalkunde van de late 19de eeuw.

In ons taalgebied valt het bekend worden van de neogrammatistische behandeling van de taalgeschiedenis samen met een groei van de belangstelling voor het dialect, die zich onder andere uit in de stichting van het tijdschrift *Onze Volkstaal* door Taco de Beer (drie jaargangen van 1884-1890). Aangezien dialecten zo goed als cultuurtalen met het apparaat van de neogrammatistische taalbeschouwing historisch kunnen worden onderzocht, lag het voor

de hand dat er historische grammatica's van dialecten zouden worden geschreven. De eerste, nog mislukte poging daartoe was *Het Roermondsch dialect, getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch* (Gent 1889) van L. Simons. Wel geslaagd, maar duidelijk nog zijn weg zoekend in de opbouw is de historische behandeling van *Het vocalisme van de tongval van Noordhorn. Een bijdrage tot de kennis der hedendaagsche Saksische dialecten* (Groningen 1895) van W. de Vries. Kort daarop neemt de voornaamste vertegenwoordiger van de neogrammatistische beschouwingwijze in de Nederlandse dialectstudie, de Amsterdamse hoogleraar Jan te Winkel, de leiding op zich van enkele proefschriften over lokale dialecten: Verschuur 1902 over Noord-Beveland, Van Weel 1904 over West-Voorne, Houben 1905 over Maastricht, Gunnink 1908 over Kampen. Ook aan andere universiteiten werden dialectologische proefschriften verdedigd: te Utrecht Bruyel 1901 over Elten-Bergh en Van Schothorst 1904 over de Noord-West-Veluwe, te Leiden Van de Water 1904 over het oosten van de Bommelerwaard. De traditie van dialectmonografieën naar neogrammatistische opvatting als dissertatie, met een behandeling van de klankleer waarin het accent op het vocalisme ligt en van uittreksels uit de vormleer, handhaaft zich in Nederland tot na de tweede wereldoorlog. Een laat werk in deze zin, tevens het beste, is dat van De Bont 1962. Al deze studies zijn natuurlijk niet zonder meer stereotiepe toepassingen van een sinds het begin van de twintigste eeuw geritualiseerd beschrijvingsmodel. Taalgeografische (aanzetten zijn al bij Van Weel en Van Schothorst te vinden), fonologische en sociologische beschouwingen zullen geleidelijk aan de inhoud van de Nederlandse dialectmonografie meer variëren.

De omvangrijkste dialectgrammatica's werden in het Zuiden geschreven. Zij stammen uit de school van de Leuvense hoogleraar Ph. Colinet. Het zijn allemaal studies over de tongvallen van Vlaamse steden : Colinet 1896 zelf over Aalst, Goemans 1897-1898 over Leuven, Grootaers 1908-1911 over Tongeren, Dupont 1910-1922 over Bree, Grootaers en Grauls 1930 over Hasselt. Ze onderscheiden zich van hun noordelijke tegenhangers niet alleen door hun grotere uitvoerigheid en hun rijkere materiaalbasis, maar ook door een opvallende belangstelling voor fonetische details, evenals door het uitgangspunt van de beschrijving zelf : het moderne dialect en niet het Oud- of West-Germaans. Er worden dus herkomstregels en niet klankwetten in de klassieke zin opgesteld. In de talrijke niet gepubliceerde Leuvense dissertaties en licentiaatsverhandelingen die onder leiding van Grootaers werden geschreven (een lijst tot 1950 in Grootaers 1950 : 44-47) en ook in het boek van Pauwels 1958 over Aarschot is de ordening van de klankleer aan het noordelijke type aangepast, dat zelf aan Duitse modellen was ontleend.

In de verhouding van de klank- en vormsystemen van verwante dialecten bestaan regelmatige correspondenties. De toepassing van het neogrammatisch apparaat daarop gaf aanleiding tot het ontstaan van de dialectgeografie. Een noodzakelijke voorwaarde om deze nieuwe soort dialectstudie te beoefenen was het organiseren van enquêtes. Op die manier zijn aan het einde van de 19de eeuw twee grote materiaalverzamelingen tot stand gekomen : die van H. Kern en J. te Winkel, en die van Willems.

In 1879 stelde het Aardrijkskundig Genootschap een commissie in, die belast werd met de verzending, verzameling en bewerking van een door H. Kern opgestelde vragenlijst, waarin om vertaling in het dialect van 184 woor-

den en zinnen werd gezocht. Er kwamen 284 antwoorden voor 212 plaatsen in Nederland binnen. De commissie slaagde niet in haar bewerkingstaak, zodat het Genootschap die twaalf jaar later aan Te Winkel overdroeg. Deze vond dat het materiaal niet voldoende aan zijn kwantitatieve en kwalitatieve eisen beantwoordde en liet in 1895 een nieuwe vragenlijst versturen. Die bevatte 113 reeksen woorden met historisch hetzelfde vocalisme en vier vragen over de vormleer; bovendien stelde Te Winkel twee uitvoerige vragen over de woordenschat. Deze aanvullende enquête leverde 209 ingevulde lijsten voor 194 plaatsen op, waarvan er 171 door de lijst van Kern niet waren bereikt.

In 1872 stelde de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taalkunde een enquête in over het genus van 580 substantieven in Vlaams-België. Het gaat hier om een onderzoek binnen het kader van de Vlaamse Beweging onder het aspect van de drang tot zelfbevestiging tegenover Noord-Nederland. Veel belangrijker is de enquête van de Leuvense latinist P. Willems van 1885 en volgende jaren. Hij wilde een vergelijkende klank- en vormleer van de Frankische dialecten van Frans-Vlaanderen, België, het zuiden van Nederland en de Rijnprovincie schrijven. Zijn vragenboek omvatte meer dan 2000 woordvormen en uitdrukkingen. Hij ontving 347 antwoorden voor 337 plaatsen. Toen Willems in 1898 stierf, had hij meer dan 4000 pagina's tekst geredigeerd en 578 pagina's vergelijkende tabellen opgesteld. Van dit materiaal, dat eigendom werd van de Vlaamse Academie (nu : Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde), is door opeenvolgende generaties dialectologen gebruik gemaakt, zodat het een verbrokkelde, maar belangrijke bijdrage tot het dialectonderzoek heeft opgeleverd.

Daarentegen heeft met het materiaal van het Aardrijkskundig Genootschap vooral Te Winkel zelf gewerkt, die daarmee de meest karakteristieke neogrammatistische taalgeografische studie in ons taalgebied schreef: *De Noordnederlandsche tongvallen. Atlas van taalkaarten met tekst* (Leiden 1899-1901). Het geloof in de klankwetten inspireerde hem tot het plan een reeks van veertien studies over de ontwikkeling van de vijf lange en de vijf korte klinkers evenals de vier tweeklanken van het "Germaansch", te publiceren — telkens met een kaart. Tenslotte is het bij een behandeling van slechts twee klinkers gebleven: de "germaansche lange *ae*" en de "germaansche lange *i*", met telkens een kaart als synthese. Werd Te Winkel daarna te zeer opgeslorpt door het werk aan zijn zevendelige *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*? Of heeft hij leren inzien dat de taalgeografische werkelijkheid ingewikkelder was dan hij aanvankelijk had vermoed? Feit is dat de verschenen delen van *De Noordnederlandsche tongvallen* getuigenis afleggen van zijn geloof aan een methode en dat dit geloof alleen maar bevestigd wordt door het vinden van combinatorische klankwetten die in delen van zijn gebied de toestand ingewikkelder maken dan elders. Indien dit werk zou zijn voltooid, zou de neogrammatistische richting in de Nederlandse dialectgeografie een uniek monument tot stand hebben gebracht.

Kleinere klankgeografische studies die van veel scherpzinnigheid getuigen en tot het beste van de neogrammatistische school behoren, heeft tussen 1907 en 1914 de jonge N. van Wijk gepubliceerd. Hij werkte hierbij met monografieën, niet met materiaal van enquêtes. Het raster is dus grof en de artikelen bevatten geen taalkaarten, maar ze bevatten wel al een heel vroege aanloop tot een structureel-fonologische denkwijze.

Zoals de neogrammatici spoedig getracht hebben hun inzichten in de geschiedenis van talen te synthetiseren in de vorm van historische grammatica's, hebben de dialectologen onder hen al vlug hun inzichten in taalgeografische verhoudingen trachten vast te leggen in indelingskaarten. De eerste Nederlandse, met een commentaar, stamt van de Duitser A. Jellinghaus. Voor zijn studie *Die niederländischen Volksmundarten* (Norden-Leipzig 1892) werkte hij hoofdzakelijk met gegevens uit dialectteksten. Te Winkel kon voor zijn *Geschichte der niederländischen Sprache* in H. Pauls *Grundriss der germanischen Philologie* van 1899 (vertaald als *Geschiedenis der Nederlandsche taal* [Culemborg 1901]), waarin hij eveneens een overzichtskaart publiceerde, steunen op de enquêtes van het Aardrijkskundig Genootschap en enkele monografieën. De derde auteur van een overzichtskaart, Van Ginneken, steunde in 1913 op Te Winkel, Willems en dialectteksten. De combinatie van de verspreiding van een aantal min of meer grondig onderzochte klankwetten bij deze auteurs is telkens verbonden met een visie op het totstandkomen van de belangrijkste dialectverschillen die ouder is dan de neogrammatistische school. Zij werken allen met karakterisering van de grote delen van het taalgebied door benamingen van Germaanse volksstammen : Saksen en Franken en voor zover Friesland erbij wordt gerekend Friezen. Bij Van Ginneken kondigt zich al een nieuw principe aan : het begrenzen van geïsoleerde dialectverschijnselen door isoglossen in plaats van gehelen van klankwetten. Van dat nieuwe principe maakt hij echter alleen gebruik in de zuidoosthoek van zijn kaart, hierbij steunend op onderzoekingen die Schrijnen kort voordien had doorgevoerd (zie hiervoor 3).

3. Expansiologische dialectologie

De neogrammatistische dialectgeografie is als een cartografische voorstelling en interpretatie van genetisch nauw samenhangende taalsystemen volgens het taalhistorische stamboomprincipe te beschouwen: dialectverschillen waren door divergerende ontwikkeling te verklaren. Sinds 1875 leerde het werk van G. Wenker en na hem dat van F. Wrede aan de Duitse taalatlas te Marburg dat er vaak geen grenzen van klankwetten zijn aan te geven, maar dat integendeel de grenslijnen van een bepaalde klankontwikkeling bij afzonderlijke woorden die ervoor in aanmerking komen, een verschillend verloop kunnen hebben. Er zijn kerngebieden waar klankwetten vrijwel zonder uitzondering werken en randzones, die vaak zeer breed kunnen zijn, waar het aantal uitzonderingen toeneemt naarmate men zich verder van de kern verwijderd. Daardoor werd het begrip klankwet zeer sterk gerelativeerd: "Der Sprachatlas zeigt..., dass im Grunde jedes einzelne Wort und jede einzelne Wortform ihre eigenen Geltungsbereiche, ihre eigenen Grenzen im Sprachraum besitzen" (Bach 1969³: 56).

De in de meeste gevallen voor de hand liggende verklaring van zulke kaartbeelden was van sociaal-psychologische aard: het taalgebruik van kerngebieden wordt als superieur ervaren en zet daarom in aangrenzende streken tot nabootsing aan. De drang en de mogelijkheid tot volkomen nabootsing nemen af met de groei van de afstand tot het kerngebied. Taalgebruik kan dus geografisch gezien expansief zijn. Een dialectologie die de expansie tot het voornaamste verklaringsprincipe van taalkaarten verheft, is expansiologisch. In ruimere zin is iedere dialectologie expansiologisch die verband legt tussen dialectgrenzen en

grenzen van menselijke communicatie, aangezien dat verband alleen op die manier zinvol verklaard kan worden.

Aanvankelijk was de dialectgeografie een toepassingsgebied van de taalkunde dat in de linguïstische theorieën van zijn tijd een leidraad voor zijn eigen opvattingen en werkwijzen vond. Met de doorbraak van de expansiologische methode veranderde dit: de dialectologie werd zelf leidinggevend. De theorie van de taalontwikkeling werd door haar inzichten verrijkt en gemodificeerd. Zozeer vestigde de dialectgeografie in West-Europa, ook in ons taalgebied, nu de aandacht op zich, dat men slechts zeer onvolmaakt kennis nam van andere nieuwe inzichten (die van De Saussure 1916) in het fenomeen taal die een sterker revolutionair karakter hadden dan die van de dialectgeografie, zodat die zich pas na de tweede wereldoorlog algemeen doorzetten.

In het Duitse taalgebied voerde na Wenker en Wrede de Rijnlander Th. Frings de expansiologische methode tot een hoogtepunt. Het meesterwerk ervan is zijn studie uit 1926: *Sprache* (Frings 1926). Rond deze tijd brak de methode onder Duitse invloed ook in het Nederlandse taalgebied door. De eerste principiële expansiologische studie is hier het artikel van Grootaers 1926 over de woordgeografie van de aardappel. Een jaar later verscheen het ophefmakende boek *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten* ('s-Gravenhage 1927) van de germanist G.G. Kloeke, die onder andere te Hamburg studeerde, te Leipzig promoveerde met een studie over het Nederduitse dialect van Finkenwerder en van 1925-1934 verbonden was aan de universiteit van Hamburg, waar hij zich met het genoemde boek bij C. Borchling habilitteerde. Voordien had J. Schrijnen al enkele klankgeografische

studies gepubliceerd (o.a. Schrijnen 1902 en 1920) die in wezen nog neogrammatisch denkgoed bevatten, maar waarin ook al een aanzet van expansiologische beschouwingen is te vinden.

Kloekes boek, dat een meesterlijke inleiding met algemene expansiologische beschouwingen bevat, is in wezen een commentaar bij het vocalisme van het woord *muis* in de Nederlandse dialecten. Kloeke betoogt dat de isoglossenstructuur van de Noord-Nederlandse dialecten pas in de nieuwe tijd tot stand is gekomen. Ze is het gevolg van klankontleningen. De diftongering van Middelnederlandse *uu* verspreidde zich van Amsterdam uit over de andere Hollandse steden. Amsterdam had ze overgenomen van Zuid-Brabantse immigranten, die tijdens de opstand tegen Spanje in groten getale hun steden verlaten hadden. Zij behoorden grotendeels tot de toonaangevende standen. Kloeke legt er steeds weer de nadruk op dat het overnemen van taalgewoonten niet zozeer bepaald wordt door de grootte van de gevende groep als wel door haar sociaal prestige. Van belang is niet alleen de diftongering, maar ook de palatalisering die haar vooraf is gegaan of voorafgaat: ook hier vindt de expansie van Holland uit plaats en vallen bovendien de grenzen bij afzonderlijke woorden niet samen.

Het groeiende zelfbewustzijn van de Nederlandse dialectologie sinds het midden van de jaren twintig is af te lezen uit haar institutionalisering. In 1926 werd in België door een Koninklijk Besluit een Commissie voor Toponymie en Dialectologie opgericht. Deze geeft een jaarboek uit, haar *Handelingen* / *Bulletin*, en twee boekenreeksen, de *Werken* van de Vlaamse en de *Mémoires* van de Waalse afdeling. In hetzelfde jaar richtte de literaire afdeling van de Nederlandse Akademie van Wetenschappen een com-

missie op, die tot taak had te onderzoeken in hoeverre de dialectstudie in Nederland kon worden gecentraliseerd. Deze kwam tot het besluit dat een dialectologisch instituut moest worden opgericht. Dit "Dialectenbureau", dat sinds 1930 bestaat, vormt de kiem van het huidige Meertens Instituut in Amsterdam. Het heeft talrijke dialectologische publicaties op zijn actief, die onder andere verschenen in de reeksen *Bijdragen en Mededelingen van de Dialectencommissie* en daarna in de *Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut*. Het Meertens Instituut onderging in 2000 een ingrijpende structurele verandering (zie Onderzoeksplan 1999); de "nationale" optie die daar werd aangekondigd (blz. 11 van het Onderzoeksplan), heeft gelukkig de samenwerking met de Vlaamse instellingen niet verhinderd.

Dat er in de tijd tussen de twee oorlogen veel taalkundige energie voor de beoefening van de dialectstudie vrijkwam, blijkt ook uit andere feiten: systematisering van de materiaalverzameling, het oprichten van tijdschriften en boekenreeksen, de voorbereiding van een Nederlandse taalatlas, het verschijnen van een aantal boeken met een dialectgeografische inhoud (meestal dissertaties) door bekwame jonge geleerden die later leerstoelen (meestal voor Nederlandse taalkunde) zouden bekleden: Pauwels 1933, Heeroma 1935, Pée 1936-1938, Weijnen 1937, Van den Berg 1938, ook Hellinga 1938.

Na een paar bescheiden enquêtes rond de eerste wereldoorlog door Schrijnen, Van Ginneken en Verbeeten (vgl. Schrijnen 1920) en Kloeke (Kloeke 1923a en 1923b) werd de eerste systematische verzameling van dialectmateriaal in het Zuiden aangelegd door Grootaers, die vanuit Leuven tussen 1922 en 1954 49 vragenlijsten verspreidde en zo het archief van de Zuidnederlandse Dialectcentrale op-

bouwde. Zijn plan om hiermee een groot Vlaams woordenboek te schrijven, heeft hij niet kunnen verwezenlijken, maar het materiaal wordt wel verwerkt in de drie grote zuidelijke regionale woordenboeken (vgl. 6). Gedeelten ervan zijn bewerkt in de kaarten van de woordgeografische studies van de Zuidnederlandse Dialectcentrale (vgl. Grootaers 1950 : 48-49 en Goossens 1977 : 137) en in talrijke andere woordkaarten.

In 1922 maakte E. Blancquaert in het westen van Vlaams-Brabant de eerste opnemingen voor een *Dialectatlas van Klein-Brabant*, die in 1925 verscheen. Zijn vragenlijst bevatte 141 vragen, voor het overgrote deel korte zinnen. De fonetische transcriptie ervan werd in de atlas afgedrukt, samen met kaarten van uittreksels uit het materiaal. De atlas is dus in hoofdzaak een gedrukte materiaalverzameling, vooral geschikt voor klankgeografisch onderzoek. Blancquaert heeft dan te Gent naar het voorbeeld van de Kleinbrabantse atlas een reeks regionale atlassen op touw gezet, die samen het hele Nederlandse taalgebied overdekken, de *Reeks Nederlands(ch)e Dialectatlassen*. Zijn medewerker, die na zijn dood het werk voortzette en voltooide, was W. Pée. Voor de uitwerking van het plan moest op een heel team exploratoren een beroep worden gedaan. In 1982 verscheen de *Dialektatlas van Zuid-Drente en Noord-Overijssel* en was de 16-delige reeks compleet. Vooral sedert men door het in elkaar passen van afzonderlijke delen uit de reeks min of meer grote delen van het taalgebied kon overzien (vanaf ongeveer 1960) zijn met behulp van dit materiaal talrijke, vooral klankgeografische studies geschreven.

De derde grote materiaalverzameling is die van het Amsterdamse Dialectenbureau, dat sinds 1931 elk jaar een vragenlijst (soms twee) naar een vast net van correspon-

denten verstuurde. Nadat de lijsten van de Zuidnederlandse Dialectcentrale bij het overlijden van Grootaers hadden opgehouden te verschijnen, is naar nauwere samenwerking met het Zuiden gezocht. Een tijd lang zijn de Amsterdamse lijsten vanuit Gent over Vlaams-België verspreid, daarna heeft het Nederlandse instituut zelf deze taak op zich genomen. De Amsterdamse verzameling is op het ogenblik de grootste van het Nederlandse taalgebied. Ze is via geautomatiseerde registers vandaag ten dele raadpleegbaar.

Organen waarin de nieuwe generatie dialectologen haar studies kon publiceren, waren *Leuven(s)ch)e Bijdragen*, gesticht in 1896 door Colinet, dat na de overname van het redactiesecretariaat door Grootaers in 1921 een sterke taalgografische inslag kreeg, de van 1927 af verschijnende *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* en het Nijmeegse tijdschrift *Onze Taaltuin*, in 1932 gesticht door Van Ginneken en Overdiep. Dit laatste hield in het oorlogsjaar 1942 op te verschijnen.

De eerste dialectologische boekenreeks was de door Grootaers en Kloeke gestichte *Noord- en Zuid-Nederlandse Dialectbibliotheek*, waarvan tussen 1926 en 1937 zeven delen verschenen. Spoedig daarop volgden de al genoemde *Bijdragen en Medede(e)lingen der Dialectencommissie* (51 deeltjes van 1934 tot 1978) en *Werken* uitgegeven door de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (25 delen sedert 1938).

Van 1939 tot 1972 verscheen de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* in negen afleveringen met 110 kaarten. Hij werd in 1981 opgevolgd door de *Taalatlas van het Nederlands en het Fries* met kaarten 111-130. In 1986 werd de onderneming stopgezet. Deze taalatlas was aanvankelijk

een onderneming van Kloeke te Leiden en werd later door de Dialectencommissie van het Amsterdamse instituut overgenomen. Het is hoofdzakelijk een woordatlas, in wesen gebaseerd op Amsterdams en Leuvens materiaal.

De doorbraak van de expansiologische methode betekende niet dat ze algemeen aanvaard werd. Kloekes boek heeft lange discussies uitgelokt (onder andere Hellinga 1938 en Janssen 1941). Nadat de belangstelling voor de dialectgeografie voor goed was losgekomen, werden ook andere opvattingen ontwikkeld, die terzijde van het debat tussen expansiologen en hun tegenstanders gesitueerd moeten worden. Pogingen om het verband tussen ras en articulatie met dialectgeografisch materiaal aan te tonen (Van Ginneken 1935, Tans 1938) liepen spoedig dood. Meer succes had de methode van Wörter-und-Sachen, die aansluit bij de materiële volkskunde en een gedetailleerde kennis van voorwerpen en gebruiken voor het inzicht in de verspreiding van de woorden waarmee ernaar verwezen wordt, onontbeerlijk acht (Roukens 1937). Bovendien werd vanuit Frankrijk de intern-linguïstische interpretatie in de woordgeografie ingevoerd (Kieft 1938; vgl. ook 4).

De tweede wereldoorlog is in de geschiedenis van de Nederlandse dialectstudie een rustpunt. In die tijd werden twee inleidingen tot het vak geschreven, die tot zijn populariteit hebben bijgedragen: *De Nederlandse dialecten* (Groningen-Batavia 1941) door A.A. Weijnen, en *De studie der Nederlandsche streektalen* (Amsterdam 1943) door J. van Ginneken. De expansiologische methode wordt er nogal gereserveerd in behandeld. Toch is de indelingskaart van de Nederlandse dialecten die Weijnen in zijn boek heeft opgenomen, eraan schatplichtig. Het is de eerste overzichtskaart volgens de isoglossenmethode, waarbij

niet getracht wordt dialectgebieden globaal te karakteriseren, maar grenzen van afzonderlijke verschijnselen te trekken. Weijnen suggereert een landschap in beweging, met kernen en periferieën.

Twee expansies in de nieuwe tijd werden door de Nederlandse dialectologie tussen de twee wereldoorlogen aangenomen: een Hollandse, die gedeeltelijk identiek is met die van de standaardtaal (Kloeker 1927) en een centrale Zuid-Nederlandse, dat wil zeggen Brabantse (Woordgeografische studies van de Zuidnederlandse Dialectcentrale). Verder werd een oudere, middeleeuwse expansie voor het zuidoosten gepostuleerd, waarvan de kern, Keulen, buiten ons taalgebied lag (Frings en Van Ginneken 1919). Wanneer na 1945 de dialectgeografie opnieuw opbloeit, gaat Heeroma de stelling verdedigen dat een Westfaalse expansie in de late middeleeuwen het noordoostelijke Nederlandse taallandschap heeft beïnvloed (onder andere in Foerste en Heeroma 1955 en Heeroma en Entjes 1969). Heeroma is ook de auteur van een nieuwe atlas, de *Taalatlas van Oost-Nederland en aangrenzende gebieden*, waarvan sinds 1960 dertig kaarten met commentaren verschenen. Een deel daarvan fungeert in dienst van zijn stelling. De kaarten bevatten een westelijke Nederlandse en een oostelijke Duitse helft, zodat het gepostuleerde uitstralingsgebied en het receptieve gebied, die thans tot twee verschillende staten behoren, erop verenigd zijn. Keulse expansie en de samenhang van het zuidoosten van het Nederlandse taalgebied met het aangrenzende Rijnland hebben na 1919 nog herhaaldelijk de aandacht getrokken, maar zijn slechts laat onderwerp van een eigen atlas geworden, de *Sprachatlas des nördlichen Rheinlands und des südöstlichen Niederlands* "Fränkischer Sprachatlas" van Goossens (33 kaarten sinds 1988).

Ook in andere opzichten zet de dialectgeografie na 1945 vroegere opvattingen voort. Wörter-und-Sachen trekken verder de aandacht (Van Vessem 1956, Goossens 1963). Daarnaast wordt de belangstelling voor de terminologie van traditionele beroepen meer geografisch georiënteerd (Eylenbosch 1962, Van Bakel 1963, Van Doorn 1971; zie ook 6). Bijna zestig jaar na Pauwels publiceerde Brok (1991) een nieuw boek over de geografie van enkele bloemnamen; in 2003 gaf hij een bibliografie over plantennamen in het licht, met ruime aandacht voor het dialectgeografische aspect. Een nieuwe tak is de syntaxisgeografie (Pauwels 1953, kleinere studies van Vanacker, zie ook Gerritsen 1991), waarvoor met de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten (SAND)* een belangrijk taalmonument is opgericht.

Wanneer een expansiologische en dus geografisch georiënteerde methode in de dialectstudie de toon aangeeft, moet de studie van afzonderlijke dialecten naar de achtergrond treden. Dialectmonografieën hebben inderdaad na 1920 minder de aandacht getrokken, hoewel hun aantal niet gering is. Zij zijn wetenschapshistorisch ook niet zonder belang. Voor zover zij een dialectgeografisch aangesel bevatten over een gebiedje rond een plaats waarvan het dialect grondiger werd onderzocht (een uit de Marburgse school overgenomen werkwijze: zie Welter 1933, Broekhuysen 1950, Sassen 1953, Pauwels 1958, tot op zekere hoogte ook Bezoen 1948 en De Bont 1962), zijn zij getuigen van de invloed die de geografische, in het bijzonder de expansiologische methode op de schrijvers van plaatselijke studies heeft uitgeoefend. Voor zover monografieën van na 1945 structurele opvattingen verwerken, hebben zij het terrein voor de structurele dialectgeografie voorbereid (vgl. 4). Dat geldt in het bijzonder voor werken die ge-

heel (Vanacker 1948) of gedeeltelijk (Sassen 1953, Van Ginneken 1954, De Bont 1962) aan syntactische verschijnselen zijn gewijd. Een voorloper op het gebied van de dialectsyntaxis was Overdiep 1940. Deze had reeds in het begin van de jaren dertig met Van Es in de eerste twee jaargangen van *Onze Taaltuin* enkele korte opstellen over *Syntaxis en dialectstudie* en *Dialectstudie en syntaxis* gepubliceerd.

Continuïteit in de bloei van de Nederlandse dialectologie na de tweede wereldoorlog blijkt uit de oprichting van nieuwe tijdschriften. *Taal en Tongval* (sinds 1949) kan nog steeds als haar centrale orgaan beschouwd worden. De *Driemaandelijke Bladen* (eveneens sinds 1949), die een vroeger tijdschrift met dezelfde titel (1902-1930) hebben opgevolgd, zijn gewijd aan taal en volksleven in het (noord)oosten van Nederland. Met de 54ste jaargang (2002) werd de publicatie van dit tijdschrift stopgezet. Een nieuwe boekenreeks was *Taalkundige Bijdragen van Noord en Zuid*, die van 1951 tot 1962 (dertien delen) de *Noord- en Zuidnederlandsche Dialectbibliotheek* voortzette. Ze werd op haar beurt opgevolgd door de *Studia Theodisca* (1962-1981), die zich echter niet meer tot dialectologisch werk beperkten.

4. Structurele en intern-linguïstische dialectologie, generatieve dialectologie, nieuwe synthese

Structureel is een dialectologie die de principes en methodes van een structureel georiënteerde taalwetenschap op het monotopische of het diatopische onderzoek van dialecten toepast. In het eerste geval kan haar taak omschreven worden als het onderzoek van de structuur van

dialectsystemen, in het tweede als dat van constructies, diasystemen genoemd, waarvan de elementen zulke in de geografische ruimte naast elkaar voorkomende systemen zijn. Een extern-linguïstische dialectologie is van nature diatopisch. Voor de verklaring van op taalkaarten vastgelegde dialectgeografische verhoudingen doet de expansiologische dialectologie een beroep op buiten de taalsystemen liggende, in ruime zin sociologische factoren (vooral prestigeverhoudingen tussen menselijke groepen). De intern-linguïstische benadering postuleert dat de verklaring voor een deel van die verhoudingen in een historische interpretatie van de diasystemen kan worden gevonden en is als zodanig complementair met de extern-linguïstische. Bovendien levert ze een nieuwe bijdrage aan de algemene taalwetenschap: aangezien de historische interpretatie van diasystemen uitgaat van een aantal postulaten over de ontwikkeling van taalsystemen die men met behulp van taalkaarten tracht te verifiëren, fungeren deze kaarten als een soort laboratorium voor linguïstische theorieën.

De eerste structurele dialectologische studies werden in ons taalgebied in de jaren dertig geschreven. Dat is in vergelijking met andere taalgebieden opvallend vroeg en is onder andere te danken aan het feit dat enkele vooraanstaande Nederlandse taalkundigen (N. van Wijk, J. van Ginneken, A.W. de Groot) goede contacten hadden met de Praagse fonologische school. Al in de eerste jaargang van *Onze Taaltuin* (1932-1933) introduceerde Van Ginneken de fonologie bij de Nederlandse dialectologen. Te Nijmegen promoveerde al in 1933 B. Ribbert (bij Th. Baader) met een fonologie van het Twentse dialect van Tilligte en in 1939 J.C.P. Kats (bij Van Ginneken) met een fonologie van het Roermonds. Dat in die jaren ook de eerste opstel-

len over dialectsyntaxis verschenen, heeft zeker ook iets met de belangstelling voor het structurele te maken. In deze eerste fase van de structurele dialectologie ontbreekt echter nog de geografische dimensie.

Die geografische dimensie is wel aanwezig in het proefschrift van A.P. Kieft, die in 1938 bij Kloeke promoveerde met een werk over dialectgeografische uitwerkingen van de homonymie, een idee dat op Gilliéron en Roques 1912 teruggaat. Een woord kan in een bepaald gebied verdwijnen tengevolge van een klankwet waardoor zijn vorm samenvalt met die van een ander woord. Daardoor ontstaan communicatiemoeilijkheden of psychische remmingen, waarop de taalgebruiker reageert door het invoeren van een synoniem. Systematisch structureel is zo'n intern-linguïstische verklaringswijze nog niet, maar ze doet toch wel een beroep op een samenhang tussen lexicale elementen: ze heeft een homoniemenpaar en een synoniemenpaar nodig. Bovendien worden klankgeografie (de verspreiding van een klankwet) en woordgeografie (de verspreiding van het afwezig zijn van een woord die zich manifesteert in de verspreiding van zijn synoniem) met elkaar vervlochten.

Een vastere verbinding tussen de structurele en de intern-linguïstische dialectologie kwam na de oorlog binnen het kader van de diatopische fonologie tot stand. Hiervoor waren nodig: de ontwikkeling van een theorie van de diachronische fonologie, waarvan de eerste fase nog in de begintijd van de internationale fonologie ligt (vgl. Jakobson 1930), het opstellen van hypothesen over een interne causaliteit binnen dat kader, wat vooral in de jaren vijftig gebeurde (vgl. Martinet 1955), en de ontwikkeling van een diatopische fonologie rond dezelfde tijd (vgl. Weinreich 1954). Bekende diatopisch-fonologische studies over Duits-Zwitserse dialecten, met intern-linguïstische inter-

pretaties, schreef Moulton 1960 en 1961. In ons taalgebied werd de structurele klankgeografie programmatisch ingevoerd door Heeroma en Fokkema 1961. Het blijft hier echter nog bij vergelijkende structuurbeschrijving. Wel zijn al aanlopen tot een intern-causale verklaring van klankgeografische verhoudingen zonder een systematische fonologische behandeling bij Weijnen 1951 te vinden. Hier wordt aangenomen dat bepaalde klankontwikkelingen in een gebied geen doorgang vinden, omdat het foneem dat daaruit zou moeten resulteren, ten gevolge van een andere klankontwikkeling al voorhanden is. Na 1960 zijn in ons taalgebied verscheidene diatopisch-fonologische studies verschenen, waarin gedeeltelijk ter verklaring van klankgeografische constellaties een beroep wordt gedaan op de structuur van foneemsystemen. Een synthese, met verscheidene voorbeelden uit de Nederlandse dialecten, is het eerste hoofdstuk van Goossens 1969.

Een samenvattende behandeling van de interne causaliteit, hoofdzakelijk op het gebied van de woordgeografie, werd al vroeg gepubliceerd: Weijnen 1951. De voornaamste verklarende factor is daar nog de homoniemenvrees. Structurele opvattingen gingen in de woordgeografie een belangrijker rol spelen door de geografische projectie van de woordveldtheorie en haar combinatie met de Wörter-und-Sachen-methode, zo bij Goossens 1963. Naast het woordveld en de homonymie zijn bij de verklaring van het lexicale kaartbeeld nog andere factoren van belang, zoals de engere of ruimere toepasselijkheid van de lexemen, synonymie en polysemie. Een synthese biedt het tweede hoofdstuk van Goossens 1969.

Het elan van de structurele en intern-linguïstische dialectgeografie is sinds de late jaren '60 sterk verminderd. De oorzaken die Weijnen in zijn artikel *Crisis in de dialect-*

kunde in *Taal en Tongval* 27 (1975): 110-117 noemde, kunnen als verschuivingen van belangstellingsgebieden gekarakteriseerd worden: naar een nieuwe – in principe variatie-vijandige – grammatica-opvatting (de TGG), die zich vooral op aspecten van de standaardtaal concentreerde en bovendien voor dialectgeografisch onderzoek minder geschikt bleek, maar toch sporen in de dialectstudie heeft nagelaten, en naar de sociolinguïstiek, die vrij spoedig het dialect als een geschikt monografisch onderzoeksthema ontdekte, zodat daaraan in dit overzicht een apart hoofdstuk moet worden gewijd. Toch is het aantal taalgeografische studies en monografieën dat de structurele traditie voortzet, niet gering.

De eerste generatief geïnspireerde studie, Jongen 1969-1971, is een poging tot diatopisch-fonologisch onderzoek (er worden drie nauw verwante dialecten aan elkaar getoetst), die echter van meet af duidelijk maakt dat door de complexiteit van de verhoudingen aan een generatieve dialectgeografie geen grote toekomst beschoren is. Latere studies, waarin opvallend meer aandacht aan fonologische en morfologische aspecten dan aan de syntaxis – toch het zwaartepunt van deze richting – wordt gewijd, houden zich dan ook in de regel met lokale dialecten bezig, zo Nijen Twilhaar 1990 Hellendoorn, Bloemhoff 1991 (Stellingwerven), ook Hermans 1994 (Maasbracht) en Swets 2004 (Tilburg). Taeldemans boek over het Gents (1985) bevat echter ook een historische en geografische situering, die eerder klassiek-structuralistisch genoemd moet worden. En Taeldeman 1978 en Hoppenbrouwers 1982, die taalgeografisch onderzoek verrichten, gebruiken weliswaar generatieve beschrijvingstechnieken, maar zijn toch hoofdzakelijk in de historische totstandkoming van dialectlandschappen en in taalverandering geïnteresseerd. Ook in

dialectmonografieën die naar een traditioneler model werken, kan de TGG in bescheiden omvang als aanvulling fungeren, zo bij Goeman 1984 (Zoetermeer). De methode brengt overigens met zich mee (behalve bij Taeldeman 1985), dat niet gepoogd wordt de fonologie of morfologie van een dialect als gesloten geheel te behandelen : men beperkt zich integendeel tot capita selecta. Een reflectie over dialectfonologie en de fonologische theorievorming bevat Taeldeman en Van Oostendorp 2000 in het 13de themanummer van *Taal en Tongval*.

Het voortleven van structurele visies in de woordgeografie blijkt uit de behandeling van semantische velden : dat van kledingstukken bij Moerdijk 1979 (hier wordt over de grenzen van het Nederlands heen gekeken), van brood (Jobse-Van Putten 1980), van bouwland (Devos 1991, met een sterke historische en ook naamkundige inbreng), van vogels (Swanenberg 2000, met een cognitief-semantisch uitgangspunt). Woordgeografisch zijn ook primair enkele studies die zich met de diatopie van samenhangende functiewoorden (voegwoorden, voorzetsels, hulpwerkwoorden) bezighouden (De Rooij 1965, Heestermans 1979, De Rooij 1988), maar zij vertonen bovendien syntactische aspecten. Dit laatste geldt ook voor het morfologisch onderzoek van De Schutter 1989 naar clitische pronominale vormen.

Een eenduidig voorbeeld van een syntaxisgeografisch onderzoek is het proefschrift van Van Bree 1981 over *hebben*-constructies en datiefconstructies. De activiteiten voor de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* hebben sedert 2000 een aanzienlijk aantal publicaties meegebracht, waaronder de proefschriften van De Vogelaer 2005 (sterk dialectgeografisch gericht), Van Craenenbroeck 2004, Zeijlstra 2004 en Van Koppen 2005. De laat-

ste drie studies zijn generatief van inspiratie. Te vermelden valt ook het werk van Will 2003, dat een aantal (morfo-)syntactische verschijnselen in de dialecten van Zeeuws-Vlaanderen behandelt. De *Taal en Tongval-themanummers* 3 en 15/16 waren geheel aan dialectsyntaxis gewijd (zie resp. De Schutter e.a. 1990; Barbiërs e.a. 2002-2003). Dat laatste themanummer draagt de veelzeggende titel *Dialectsyntaxis in bloei*.

Structurele klankgeografie vinden we in het proefschrift van Kocks 1970 en in de genoemde studies van Taeldeman 1978 en 1985 en Hoppenbrouwers 1982. Meer traditioneel is de voortzetting van het woordgeografisch onderzoek van ambachtelijke vaktalen, maar ze gaat gedeeltelijk met historische verdieping gepaard. Hier zijn te vernoemen de dissertaties van Stroop 1977 over molenaarsterminologie, Crompvoets 1981 over veenderijterminologie en – kleinschaliger – Schaars 1977 over landbouwtermen. Opvallend is bij al dit taalgeografisch onderzoek het grote aandeel van de Nijmeegse school van Weijnen.

Het monotopische klassiek-fonologische onderzoek vindt voortgang in studies van Entjes 1970 over Vriezenveen, Sercu 1972 over Oostduinkerke en schijnt dan zijn elan verloren te hebben. Een late uitloper is Veldman 1992 over Westerwolde. Sercu en Veldman zetten ook de traditie van het klankgeografisch aanhangsel voort. Een eigen opzet heeft door het inbouwen van gegevens uit vijf over een eeuw gespreide enquêtes de studie van Goeman 1984 over Zoetermeer; anderzijds wordt hier heel traditioneel het West-Germaanse vocaalsysteem als uitgangspunt van de indeling gekozen.

De teloorgang van de dialecten is naar het einde van de eeuw toe kennelijk een stimulans om dialectmonografieën van een bescheiden omvang te vervaardigen die men ook

voor niet-taalkundigen toegankelijk tracht te maken. Voorbeelden zijn Bloemhoff-De Bruijn 1994 over Wijhe, Spa 1996 over Vollenhove, Boutkan-Kossmann 1996 over Tilburg. Die stimulans is ook herkenbaar in het uitvoeriger proefschrift van Bakkes 1996 over Montfort, dat bovendien een sociodialectologische inbreng heeft.

De syntheses van de dialectologische kennis die in de neogrammatistische tijd in de vorm van Te Winkels werk over Germaanse *ae* en *î*, van een aantal indelingskaarten en later in de vorm van handboeken tot stand kwamen, geraakten geleidelijk aan achterhaald. Oorzaken waren de aangroei van de feitenkennis, maar ook het inzicht van de expansiologische dialectologie in de lexicale diffusie van klankwetten, waardoor men niet telkens met één kaart met de verspreiding van de ontwikkeling van een historische klank kon volstaan. Anderzijds hief de structurele kijk op de taalgeografie wel het scepticisme ten aanzien van de werking van klankwetten op, dat bij expansiologen wel eens absoluut dreigde te worden. Zo groeide in de tweede helft van de 20ste eeuw de behoefte aan nieuwe syntheses. Ze vond haar weerslag in nieuwe handboeken, indelingskaarten en taalatlanten.

Het grote handboek van de Nederlandse dialectkunde is Weijnen 1958, waarvan de tweede druk (1966) nog wezenlijk werd uitgebreid. Het is een theoretisch en methodisch werk met een beknopte geschiedenis van het vak, een inventarisering van de feitenkennis en een stratigrafie van de Nederlandse dialecten. Aangezien de feitenkennis na 1966 nog sterk is aangegroeid, heeft de auteur het deel klankleer van zijn dialectbeschrijving achteraf bijgewerkt en aangevuld tot een zelfstandig boek (Weijnen 1991). Een kleiner handboek is Goossens 1977, dat vooral aandacht aan methodische vragen besteedt. Entjes 1974 legt onder

meer nadruk op de functionaliteit van dialecten en op literaire en didactische aspecten.

De belangrijkste indelingskaart stamt eveneens van Weijnen. Ze staat in zijn handboek en is daar van een commentaar voorzien, dat een zeker herstel van vertrouwen in klankwetten laat herkennen. Populairder is de kaart van Daan 1969, die uitgaat van het bewustzijn van dialectverschil bij de sprekers zelf. Een kaart waarop de opbouw van het taallandschap vanuit het verwante Duits wordt bekeken, is Goossens 1970. Een geheel nieuwe aanpak is die van de gebroeders Hoppenbrouwers 2001, die een geautomatiseerde "featurefrequentiemethode" (FFM) ontwierpen om dialecten te klasseren. Heeringa 2004 zet de dialectometrische benaderingswijze voort door met de zgn. Levenshtein-afstand dialecten met elkaar te vergelijken.

Kleine taalatlanten waarin getracht wordt, de fonische en syntactische verscheidenheid van het taalgebied te synthetiseren, zijn de *Atlas van de Nederlandse klankontwikkeling* (ANKO) van Jo Daan en M.J. Francken (1972, 1977) en de *Atlas van de Nederlandse Dialectsyntaxis* (AND) onder redactie van M. Gerritsen (1991). In de eerste gebeurt dat met behulp van uitgekozen lexicale vertegenwoordigers van West-Germaanse vocalen. De tweede vertoont door de uiteenlopende patronen die erin behandeld worden een minder rigoureuus karakter, maar is wel een belangrijke verzameling syntaxiskaarten.

Een grote nieuwe klankatlas is de *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (FAND), van J. Goossens, J. Taeldeman en G. Verleyen / C. De Wulf, waarvan het laatste deel in 2005 verscheen. Het oude ideaal van Te Winkel wordt hier met de expansiologische en de structurele beschouwing verzoend, wat slechts door de intrede van de automatische kartering realiseerbaar werd. Van elk

element uit het historische referentiesysteem wordt een aantal representanten in kaart gebracht, zodat constante ontwikkelingen van diffuse gescheiden kunnen worden. De materiaalbasis is het resultaat van een nieuwe enquête (het zgn. Goeman-Taeldeman-Van Reenenproject, kortweg het GTRP), waarover Goeman en Taeldeman 1996 informeren. Dezelfde enquête heeft het materiaal opgeleverd voor de *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (MAND), waarvan het eerste deel in 2005 verscheen. Het morfologie-onderzoek, dat in het eerste themanummer van *Taal en Tongval* (Goeman e.a. 1987) een 'stiefdochter' van de dialectologie genoemd werd, kreeg door de werkzaamheden aan de MAND een nieuwe impuls (zie bijv. Cornips e. a. 2006).

Ook in 2005 verscheen het eerste deel van de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND), die vanuit generatief standpunt is geconcipeerd. Over materiaalverzameling, opzet en methode van dat laatste project berichten L. Cornips en W. Jongenburger 2001. Met de drie atlassen, die alle van uitvoerig commentaar zijn voorzien, zijn drie grote taalmonumenten tot stand gekomen. Nieuw is dat de data waarop de atlassen zijn gebaseerd, nu digitaal raadpleegbaar zijn op het Internet. Aan het Meertens-Instituut is de *Dynamische Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (DynaSAND) beschikbaar, een on-line tool voor dialectsyntactisch onderzoek. *DynaSAND* bestaat uit een database, een zoekmachine, een cartografische component en een bibliografie. Aan hetzelfde instituut is er ook een website ter ontsluiting van de MAND-data uit het Goeman-Taeldeman-Van Reenen-project. In 2006 werd er ook de zgn. PLAND, de databank *Plantennamen in de Nederlandse Dialecten* van H. Brok, gelanceerd; ze bevat

de volksnamen van planten in het hele Nederlandse taalgebied, met talrijke zoekfuncties en karteringsmogelijkheden.

5. Sociodialectologie

Omstreeks 1970 is de doorbraak van een nieuwe benadering in de studie van de dialecten te situeren, de sociodialectologische. Ten grondslag hieraan liggen vernieuwde maatschappijvisies, veranderingen in het taalgebruik van de taalgemeenschap zelf en een linguïstische belangstelling voor aspecten van de taal die tot dan toe onderbelicht waren, samen met een methodiek om die aspecten te onderzoeken. De studies die tot deze richting behoren, zijn zo goed als uitsluitend monotopisch, hoewel het ideeëngoed waar het van uitgaat, duidelijk met dat van de expansiologische dialectgeografie verwant is. Vooral stadsdialecten kregen aandacht omdat de kans op sociaal gedetermineerde taalvariatie in steden groter is dan op het platteland (voor stadstalen, zie o.a. Kruijzen en Van der Sijs 1999). Een uitzondering, waarin geografische en sociodialectologische elementen met elkaar verbonden worden, is het proefschrift van Kruijzen 1995. Ryckeboer 1997 bundelde een aantal artikelen met dialectologische, sociolinguïstische en contactlinguïstische inslag over Frans-Vlaanderen.

De democratiseringsgolf van de jaren '60 wekte belangstelling voor de nadelen waaronder sommige delen van de bevolking te lijden hebben door de taal die ze zich in hun socialisatie eigen hebben gemaakt. Die taal kan een sociodialect, maar ook een dialect zijn. Pogingen om van de taalkunde een sociaal relevant vak te maken konden dus in een nieuwsoortige belangstelling voor het dialect uitmon-

den. In het vroeger meer stabiele taalgebruik van de taalgemeenschap traden nu duidelijke verschuivingen op, die zich steeds verder doorzetten: er werd en wordt door steeds minder mensen in steeds minder situaties steeds minder dialect gesproken. In Nederland kwam daardoor het dialect in heel wat plaatsen en streken in een precaire situatie terecht; in Vlaanderen kwam het aflossingsproces van het dialect door vormen van een algemenere taal juist rond die tijd in een stroomversnelling. De structuur van de dialecten zelf werd en wordt door de toenemende dominantie van de algemene taal sterk beïnvloed. Dit leidt tot nivellering: het lokale dialect krijgt hoe langer hoe meer het karakter van een regiolect.

Deze kwantitatieve en kwalitatieve veranderingen van de dialecten vroegen om bestudering. In de linguïstische belangstelling stond tot in de jaren zestig het systeemkarakter van de taal centraal, 'où tout se tient' (de Saussure). De nieuwe taalbeschouwing, waaraan vooral de naam van de Amerikaan W. Labov verbonden is, concentreerde zich juist niet op de constante elementen en structuren in de taal, maar op de labiele, en daarmee op taalverandering als proces, met de notie "variabele" als structurerend element. Ze ontwikkelde ter bestudering daarvan eigen methodes en technieken: die van de variatielinguïstiek, waarin ook terdege met metacommunicatieve opvattingen en instellingen rekening werd gehouden. Deze konden op de kwalitatieve veranderingen in de dialecten worden toegepast. Wat het meer taalsociologische kwantitatieve onderzoek van de diglossie dialect-standaardtaal betreft, zijn impulsen uitgegaan van geleerden als Fishman en Ferguson, die meertaligheidsproblemen in Amerika bestudeerden.

De nieuwe aandachtsgebieden, visies, theorieën en methoden hebben voorlopers gehad. Duidelijke aanzetten zijn bij ons al te vinden bij Van Ginneken 1913 en Kloeke 1927. Maar in de jaren zestig wordt het terrein direct voorbereid. Het boek van Nuijstens 1962 over *De tweetalige mens* 'was een overtuigend pleidooi voor het incorporeren van de sociale gelaagdheid bij de studie van een dorpsdialect als dat van Borne en ook voor het betrekken van de standaardtaal daarbij, want de dialectspreker in de tweede helft van deze eeuw leefde onmiskenbaar in "twee werelden"' (Hagen en Van Hout 1998 : 45-46). In het jaar zelf dat *The social stratification of English in New York City* verscheen (1966), hield Jo Daan voor de Dialectencommissie een voordracht over 'communicatie-taalkunde', waarin zij het werk van Labov bij ons bekend maakte en een introductie gaf in variatielinguïstiek. Op hetzelfde symposium presenteerde Weijnen een kwantitatieve analyse van het gebruik van dialect en ABN in een aantal Limburgse plaatsen met een schuchtere eerste aanzet van een attitude-onderzoek (Daan en Weijnen 1967). In Bennis e.a. 2000 wordt opnieuw ingegaan op de toekomst van de variatielinguïstiek; door de veranderende maatschappelijke omstandigheden, nl. de overgang van een statische naar een steeds dynamischer maatschappij – met een grote instroom van immigranten – dienen zich nieuwe onderzoeksterreinen aan.

Het sociodialectologisch onderzoek sinds het begin van de jaren zeventig kan in een aantal punten summier worden samengevat. In de praktijk zijn zeker de eerste vier daarvan sterk met elkaar vervlochten. In studies van het verschijnsel standaardisatie, dat in Vlaanderen (uiteraard) veel meer de aandacht heeft getrokken dan in Ne-

derland, is de rol van het dialect marginaal. Zij blijven dus buiten beschouwing.

5.1. TAALVARIATIE

De analyse van een aantal variabelen in de stadstaal van New York door Labov heeft duidelijk als model gefungeerd in de eerste Nederlandse studie van deze aard: De Vries e.a. 1974 over *t*-deletie te Leiden. In een aantal publicaties van anderen die daarop volgden, gaat het eveneens 'om situaties waarin het "dialect" (meestal stadsdialect) niet of niet duidelijk van de standaardtaal valt te onderscheiden' (Van Bree 1997: 19), dus om de Randstad. Maar ook in studies over plaatsen buiten dat gebied is wat gemeten wordt, vaak eerder een lokale of regionale realisering van het Nederlands dan dialect. De correlatieve aanpak, waarbij afhankelijke talige variabelen met onafhankelijke sociale variabelen (leeftijd, gender, sociale klasse, opleidingsniveau ...) werden in verband gebracht, evolueerde gaandeweg naar de studie van sociale netwerken. Het thema van de *t*-deletie is populair gebleven. Het is onder meer het onderwerp van het proefschrift van Goeman 1999, die er ook de geografische dimensie bij betreft. De studie van de verschillende verschijningsvormen van de *r* mag zich in een toenemende populariteit verheugen: *Taal en Tongval* besteedde er in 1994 themanummer 7 aan; Tops 2005 onderzoekt de sociodialectologische fonetische en fonologische karakteristieken van de klank. Overigens valt op dat fonologische variabelen de voorkeur van de meeste onderzoekers wegdragen. Fonologisch is ook het proefschrift van Van Hout 1989, die stelt dat het niet (meer) mogelijk is het Nijmeegse dialect als grootheid of referentiepunt te definiëren op basis van

spontane spraak, omdat het dialect-standaardtaalcontinuum aan de dialectzijde te instabiel is geworden.

5.2. REGIOLECTVORMING

De nivellering van de dialecten voltrekt zich over het algemeen zo, dat dialectvormen worden vervangen door elementen uit de algemene taal (in Vlaanderen ook door Brabantse elementen, die een vergelijkbare status kunnen krijgen; regionaal verschillend kunnen ook nog andere beïnvloedende factoren worden aangenomen). In dat proces is een hiërarchie vast te stellen: primaire kenmerken verdwijnen in de regel sneller dan meer algemeen gebruikte secundaire, zoals Schirmunski 1930 reeds aannam. In de teloorgang van dialectkenmerken uit de verschillende onderdelen van de grammatica is daarentegen geen duidelijke volgorde herkenbaar. Zeer veel dialectwoorden zijn door de veranderde maatschappelijke en technologische omstandigheden samen met de referenten verdwenen. Een graag gebruikte methode om regiolectvorming te operationaliseren is het synchrone onderzoek van het taalgebruik van verschillende generaties – het zgn. apparent-time-onderzoek.

Het verschijnsel regiolectvorming is met zijn problematiek besproken door Hoppenbrouwers 1990. Een bekende casusstudie is die van Hinskens 1992 over Limburg. Het themanummer 6 van *Taal en Tongval* (Hinskens e.a. 1993) is aan dit onderwerp gewijd. Regiolectisering aan weerskanten van politieke grenzen kan tot taalgrensvorming op het niveau van het vervlakte dialect leiden. Dat is tussen Nederland en Vlaanderen binnen de grenzen van de verstaanbaarheid het geval (een reeks duidelijke voorbeelden bij De Rooij 1972). Tussen Nederland en Duitsland, landen met verschillende standaardtalen in een vroeger dia-

lectcontinuum, grijpen de effecten uiteraard veel dieper (Kremer 1978, Cajot 1989).

5.3. DIALECTVERLIES

De achteruitgang van het gebruik van het dialect ten voordele van vormen van de algemene taal heeft een verloop dat binnen de correlatieve sociolinguïstiek met dezelfde parameters onderzocht kan worden als de taalvariatie. Daarnaast is er onderzoek gebaseerd op uitspraken van informanten over hun taalgebruik in verschillende situaties, dat is dus feitelijk opinieonderzoek. Het vertoont een eerder taalsociologisch dan een sociolinguïstisch karakter, aangezien bij deze werkwijze met een sociologisch apparaat geen taalanalyse te pas komt. Grootschalige enquêtes van deze aard zoals in het noorden van Duitsland zijn in het Nederlandse taalgebied niet tot stand gekomen, wel talrijke kleinschalige, die wanneer ze niet door amateurs zijn uitgevoerd, meestal vervlochten zijn met ander sociodialectologisch-sociolinguïstisch onderzoek. Eigenlijk linguïstisch zijn wel analyses van code switching tussen dialect en standaardtaal, die gebruiksstrategieën blootleggen en zo tot verfijning van het inzicht in het verloop der processen kunnen leiden. Als voorbeeld kan het onderzoek van Giesbers 1989 over het taalgebruik in Ottersum gelden. In 1986 heeft het tijdschrift *Taal en Tongval* een themanummer aan het thema dialectverlies-dialectbehoud gewijd.

In het ontstaan van variatie, regiolectvorming en dialectverlies zijn steden in de regel voorlopers, vandaar het belang van de studie van stadsdialecten voor de sociodialectologie en de opvallende belangstelling ervoor, die – zeker in Nederland – contrasteert met de betrekkelijk geringe aandacht voor de traditionele monografische

dialectstudie. Het themanummer 5 (1992) van *Taal en Tongval* is aan stadsdialecten gewijd. Studies over dialectverandering die kleinere plaatsen betreffen, zijn Vanderkerckhove 2000 over het dialect van Deerlijk en De Vink 2004 over Katwijk aan Zee.

5.4. METACOMMUNICATIEVE OPVATTINGEN EN HOUDINGEN

In sociodialectologische studies wordt over het algemeen veel aandacht besteed aan meningen van taalgebruikers over de geschiktheid van het dialect in diverse communicatieve situaties, aan oordelen over dialectsprekers, opvattingen over esthetische kwaliteiten van dialecten of het ontbreken daarvan, evenals aan houdingen die daarmee of met het taalgebruik zelf kunnen overeenstemmen of contrasteren. In attitude- en belief-onderzoek is al in de eerste fase van de sociodialectologie en overigens van de sociolinguïstiek als zodanig veel energie gestoken, kennelijk omdat men de psychologische ingesteldheid van de sprekers als verklarende factor van de taalprocessen hoog aansloeg.

5.5. DIALECT EN ONDERWIJS

De impuls voor het onderzoek naar de relatie tussen dialect en onderwijs is het gelijke-kansen-ideaal geweest. Aandacht moest hier uiteraard vallen op dialecten die zeer sterk van de standaardtaal afwijken. Zo een dialect is dat van Kerkrade, dat tot de Ripuarische groep rond Keulen en Aken behoort. Aan het Kerkrade-project werd van 1973 tot 1983 gewerkt door een team van linguïsten, onderwijskundigen en leerplanontwikkelaars. De sociolinguïstische visie achter het project noemen de onderzoek-

kers het differentie-concept; de analyse-methode is echter eerder als contrastief-linguïstisch te karakteriseren. Men wilde de gebieden waarop dialectsprekende basisschoolleerlingen in vergelijking met standaardtaalsprekende in het nadeel waren en de oorzaken daarvan achterhalen. Op basis van de gewonnen inzichten moesten dan aanpassingen worden doorgevoerd om de situatie voor dialectsprekende kinderen te verbeteren. Men wilde ook deze vernieuwingen als model voor elders laten fungeren. De resultaten van het project worden beschreven in Stijnen en Vallen 1981; een terugblik is te vinden bij Vallen en Stijnen 1996, een opsomming van vergelijkbare projecten en studies bij Hagen en Van Hout 1998.

5.6. DIALECT ALS TWEDE TAAL

Kinderen die in de standaardtaal (of een tussentalige variant daarvan) zijn opgevoed, komen met dialectsprekers in contact via de school en de vriendenkring. Vousten 1995 was de eerste studie met het verwerven van dialect als tweede taal als onderwerp; Rys 2006 behandelt een gelijksoortig onderwerp voor Maldegem.

5.7. DIALECTRENAISSANCE

De huidige “herleving” van het dialect als uiting van (regionale) identiteit is een zeer recent onderzoeksterrein, waar etnologen en variatielinguïsten kunnen samenwerken. Die herleving heeft een toenemende reeks dialectische cultuuruitingen in literaire, muzikale en theatrale vorm tot stand gebracht. Een en ander heeft ook taalpolitieke consequenties gehad. Sedert enkele jaren zijn er – vooral in Nederland – “streektaalfunctionarissen” aan de slag, die de regionale dialectactiviteiten in goede banen moeten

leiden. Het (Nederlands-) Limburgs en het Nedersaksisch zijn erin geslaagd zich volgens het Europees Handvest van Streek- en Minderheidstalen te laten erkennen als “streek-talen” (naast het Fries). De gevestigde dialectologie heeft overigens ten behoeve van het grote publiek meegewerkt aan de 27-delige reeks “Taal in Stad en Land” (20 deeltjes voor Nederland en 7 voor België), waarin een aantal dialectgroepen of belangrijke stadsdialecten werden beschreven. In Vlaanderen tracht het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV), opgericht in 1999, de activiteiten van de dialectliefhebbers te ondersteunen en te begeleiden.

Van Leuvensteijn 2004 bundelt een aantal artikelen over de band tussen taalvariatie en groepsidentiteit (historisch, regionaal, etnisch).

5.8. “ETNISCH” NEDERLANDS

Door de komst van talrijke immigranten vanaf de jaren '60 is de samenstelling van de bevolking sterk veranderd. In steden als Amsterdam, Utrecht of Rotterdam beslaat de bevolking van buitenlandse herkomst momenteel zo'n 30 à 40% van het totaal. Dat heeft uiteraard gevolgen voor het taallandschap, waar tegenwoordig ook etnisch gedetermineerde taalvariatie (overigens met een sociale en geografische component) in voorkomt. Recent taalvariatie-onderzoek heeft dan ook aandacht voor bijv. “straat-taal” (een term van Appel 1999), een multi-etnisch jongerenregister, en andere etnisch gekleurde substandaarden. Een recent proefschrift i.v.m. etnisch bepaald taalgebruik is Jaspers 2005. Een belangrijk project, met zowel een linguïstische als een antropologische doelstelling, was het zgn. TCULT-project (= Talen en Culturen in het Utrechtse Lombok en Transvaal) van het Meertens Instituut en de

Universiteit Utrecht. Bennis e.a. 2002 brengen daarover uitgebreid verslag uit.

5.9. HISTORISCHE SOCIOLINGUÏSTIEK

Sedert de jaren '80 van de twintigste eeuw worden ook pogingen ondernomen om de historische taal en taaltoestand door een sociolinguïstische bril te bekijken. Aan die benaderingswijze zijn voor de Nederlanden de namen verbonden van Willemyns en zijn medewerkers, die zich op de 19de eeuw concentreren (taalgebruik, taalplanning, administratief taalgebruik). Een eerste belangrijke studie is Vandenbussche 1999, over het taalgebruik van de lagere klassen in het 19de-eeuwse Brugge; over 19de-eeuwse taalplanning handelt De Groof 2004.

6. Geschiedenis van de dialectwoordenboeken

Een historische behandeling van de Nederlandse dialectlexicografie onttrekt zich aan een indeling naar de linguïstische stromingen die de ontwikkeling van de andere aspecten van het dialectonderzoek hebben bepaald. Daarom is een behandeling in een afzonderlijke paragraaf nodig. Daaruit zal blijken dat er toch wel van een evolutie in de opvattingen kan worden gesproken.

Een deel van de woordenlijsten die ten behoeve van een woordenboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden aan het einde van de achttiende eeuw werden samengesteld (vgl. paragraaf 1), is tussen 1952 en 1968 uitgegeven. Het zijn verzamelingen van idiotismen, woorden die voor een bepaald dialect als specifiek werden gewaardeerd en in de algemene taal niet voorkwa-

men, voorzien van uitleg over betekenis en gebruikssfeer, soms uiterst beknopt, soms betrekkelijk uitvoerig. Grammaticale uitleg (bijvoorbeeld over genus of meervoudsvorming bij de substantieven, vervoeging bij de werkwoorden) ontbreekt geheel.

Deze lijsten zijn voorlopers van een lange traditie. Van de jaren dertig der 19de eeuw af verschijnen dan in regionale tijdschriften en volksalmanakken, maar ook in filologische en taalkundige tijdschriften lijstjes en lijsten van dialectwoorden, aanvankelijk overvloediger in Nederland dan in Vlaanderen. De eerste zelfstandige woordenboek-publicatie is J.H. Hoeufft, *Proeve van Bredaasch taal-eigen* (1836). In Nederland duurt het dan tot het einde van de eeuw voor de eerste omvangrijke woordenboeken verschijnen: Molema 1887 over het Gronings en Boeken- oogen 1897 over het Zaaans.

In Vlaanderen was intussen een woordenboekproductie op gang gekomen, die men niet los van de Vlaamse Beweging kan beoordelen. Romantiek en drang tot zelfbevestiging tegenover het Frans, in West-Vlaanderen ook een enger particularisme, leidden tot een belangstelling voor de Middelnederlandse letterkunde als bewijs van het roemrijke eigen verleden. Als een belangrijk hulpmiddel om die literatuur te begrijpen werd de kennis van de dialectwoordenschat beschouwd. De drang tot zelfbevestiging was ook in de houding tegenover Nederland duidelijk, met name in de angst dat het *WNT*, waaraan sinds 1852 werd gewerkt, er te "Hollands" zou uitzien. Door prijsvragen van culturele verenigingen werd de verzamelijver gestimuleerd. In 1865 begint dan een traditie van min of meer omvangrijke Zuid-Nederlandse idiotica. Het eerste woordenboek, Schuermans 1865-1883, omvat het gehele Vlaamse land, latere beperken zich tot een provincie (De

Bo 1873 : West-Vlaanderen; Cornelissen en Vervliet 1899-1938 : Antwerpen) of tot nog kleinere gebieden (Tuerlinckx 1886 : Hageland; Rutten 1890 : Haspengouw; Joos 1900 : Waasland; Teirlinck 1908-1922 : Zuid-Oost-Vlaanderen). Een paar verzamelingen van woordenlijsten die in regionale tijdschriften verschenen (*Loquela* 1881-1895; *'t Daghet in den oosten* 1885-1902), werden later gebundeld.

Deze Zuid-Nederlandse woordenboeken zijn meestal idiotica in engē zin, verzamelingen van dialectwoorden die in de standaardtaal niet voorkomen of daar een andere betekenis hebben. Vaak ontbreken nauwkeurige lokaliseringen. De eerste verdienstelijke poging om de uitspraak van de woorden weer te geven is te vinden bij Tuerlinckx 1886. In de oudste idiotica worden nogal wat pogingen gedaan om woorden te etymologiseren. Door het gebrek aan scholing van de auteurs hebben die meestal weinig waarde.

In beide delen van het taalgebied verschijnen in de twintigste eeuw woordenboeken van lokale dialecten, aanvankelijk vooral in het Noorden, waar het dialect vroeger bedreigd was. In de laatste decennia is hun aantal ook in het Zuiden, waar de achteruitgang van de dialecten steeds duidelijker wordt, aanzienlijk gegroeid. De behoefte om deze stukjes cultuurgoed voor de ondergang te redden, is blijkbaar een belangrijke stimulans om zulke woordenboeken te vervaardigen. De auteurs zijn dan ook vaak amateurs, die zich in het beste geval raad laten geven door taalkundigen. Aan een opsomming van al deze publicaties uit de laatste decennia, die in omvang en kwaliteit erg verschillen, maar alles samengenomen voor de dialectoloog belangrijke hulpmiddelen zijn, kan hier niet gedacht worden. We maken een uitzondering voor twee al oudere omvangrijke verzamelingen : Ter Laan 1929 voor Groningen en Lievevrouw-Coopman 1950-1954 voor Gent. Ook enke-

le geschoolde dialectologen of lexicografen hebben woordenboeken van lokale dialecten gepubliceerd, zoals Goe-mans 1936-1954 voor Leuven, Endepols 1955 voor Maastricht, De Bont 1958 voor Oerle, Stevens 1986 voor Tongeren, Debrabandere 1999 voor Kortrijk. Vrij volledige overzichten van de amateurlexicografie zijn Goossens 1977 (blz. 107 vlg.), aangevuld door Berns 1996; voor de zuidelijke Nederlanden staat er een lijst op de website van de "regionale woordenboeken" (zie verder).

De Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde schreef van 1890 af prijsvragen uit voor het opstellen van woordenboeken van vaktalen. Ze wilde zo een bijdrage leveren aan de vorming van de Nederlandse technische woordenschat. Tussen 1894 en 1961 gaf de Academie twaalf vaktaalwoordenboeken uit, maar de meeste zijn door de aanvankelijke doelstelling, die lang heeft doorgeleefd, voor de dialectoloog nauwelijks bruikbaar. Wel als dialectwoordenboeken zijn te beschouwen Goosse-naerts 1956-1958 over de taal van het landbouwbedrijf in het noordwesten van de Kempen en Maerevoet 1961 over die van de Scheldevisserij te Mariekerke. In Nijmegen werden na 1950 drie proefschriften over met uitsterving bedreigde vaktalen in het Nederlandse taalgebied geschreven, die telkens een uitvoerige woordenlijst bevatten: over de vlasserij Brouwers 1957, over de klompenmakerij Van Bakel 1958 en over de riviervisserij Van Doorn 1971. Er is hier een verband met de inventarisering van zulke vaktalen in de grote zuidelijke regionale woordenboeken (zie hieronder), waarvoor de Nijmeegse hoogleraar Weijnen de eerste initiatieven heeft genomen. Een verband met die woordenboeken is er ook in het proefschrift van zijn leerling Berns 1983 over de benamingen van veeziekten in het Brabants en Limburgs en -losser - in een boek

van Weijnen zelf en Ficq-Weijnen 1995 over ziektenamen in het hele taalgebied.

Een eigen groep vormen de dialectwoordenboeken van plantnamen, die in de decennia vóór de eerste wereldoorlog werden gepubliceerd : De Bo 1888, Paque 1896 met bijvoegsel 1912, Heukels 1907, Gerth van Wijk 1911. Veel jonger (met betrekkelijk weinig nieuw materiaal) is Vandebussche 1955. Toch bleef de belangstelling voor volksnamen van planten levend, getuige de heruitgave van Heukels 1987. Ze bevat een inleiding door H. Brok met een overzicht van de geschiedenis der verzamelingen en een biografie door P. Smit. Ook de grote regionale dialectwoordenboeken (WVD, WBD en WLD) reserveren elk een aparte aflevering voor de flora.

Met de steun van de Stichting voor het Bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders werden beschrijvingen van het volksleven van uit hun isolement gehaalde dorpsgemeenschappen opgezet. Hierin werd de opgetekende woordenschat verwerkt volgens het concept van een systematisch ingericht woordenboek. Dit geldt voor Urk (Meertens en Kaiser 1942), Wieringen (Daan 1950), Marken, Volendam en Monnikendam (Van Ginneken 1954). Daarbij sluit ook nog aan Van de Ven 1969 over de Noordoostpolder, waarin het lexicale aandeel in vergelijking met het sociologische zeer bescheiden is. Een methodische overeenkomst met deze studies is te vinden bij Elemans 1958 over Huisseling.

De aanpak van deze verzamelingen zal niet zonder invloed gebleven zijn op het nieuwe elan dat de dialectlexicografie door het werk van Weijnen sinds omstreeks 1960 heeft gekregen. Hij is de stichter van twee taalgeografisch opgevatte woordenboeken die beide een betrekkelijk groot gebied bestrijken : het *Woordenboek van de Brabantse Dia-*

lecten (WBD, 1967-2005) en het *Woordenboek van de Limburgse Dialecten* (WLD, 1983- heden). De werkgebieden van deze twee en het door Pée gestichte *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* (WVD, 1979-heden) en het al eerder onder redactie van Ghijsen verschenen *Woordenboek der Zeeuwse Dialecten* (1959-1964, herhaaldelijk herdrukt) overdekken samen de hele zuidelijke helft van het taalgebied. Het laatstgenoemde is nog een alfabetisch woordenboek; de drie andere, die grootser van opzet zijn, behandelen volgens een systematisch principe ('de concrete samenhang der dingen, zoals zich die aan dialectsprekers in het dagelijkse leven voordoet') per aflevering een inhoudelijk afgebakend stuk woordenschat. De afleveringen worden in drie delen gegroepeerd: agrarische woordenschat, woordenschat van andere traditionele vaktalen, algemene woordenschat. Er wordt overvloedig gebruik gemaakt van woordkaarten.

De laatste twee grote alfabetisch geordende woordenboeken die werden afgerond zijn het tweedelige *Drents woordenboek* van Kocks 1996-1997, dat een hele provincie bestrijkt, en het vierdelige *Stellingwarfs wordeboek* van Bloemhoff 1994-2004. Het systematisch ingerichte *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemerse dialecten*, geredigeerd door Schaars (1984-heden), heeft school gemaakt met het *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*, dat sedert 1998 aan de IJsselacademie in Kampen wordt samengesteld door Harrie Scholtmeijer en het *Woordenboek van de Gelderse Dialecten*, dat sedert 2002 van start is gegaan aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Dat laatste woordenboek, met Harrie Scholtmeijer en Charlotte Giesbers als redacteurs, inventariseert de dialectwoordenschat van twee deelgebieden van de provincie Gelderland: de Veluwe en het Rivierengebied. De gegevens van de grote

dialectwoordenboeken, meer bepaald die van het WBD en WLD, zijn al voor een deel raadpleegbaar op het Internet.

Er is in het begin van de 21ste eeuw ook veel aandacht voor de herkomst van de dialectwoorden. Weijnen 1996 schreef het eerste Etymologisch Dialectwoordenboek, dat in 2003 een sterk vermeerderde herdruk kende. Voor het Zuiden vermelden we Debrabandere 2002 voor de etymologie van de West-Vlaamse en Debrabandere 2005 voor de Oost- en Zeeuws-Vlaamse dialectwoordenschat.

Bibliografische aantekeningen

0.

De geschiedenis der Nederlandse dialectstudie is o.a. behandeld in Goossens 1977 : 106-160, Berns 1984 en Devos 1993. Hoebeke 1975 concentreert zich op de vernieuwingen in het derde kwart van de twintigste eeuw, het Themnummer 11 *50 jaar Taal en Tongval* (1998) van *Taal en Tongval* op de tweede helft van die eeuw.

1.

De aanloopfase van de Nederlandse dialectologie is gedetailleerd behandeld in de historische overzichten bij Grootaers en Kloeke 1926 : 1-56. Zie ook Weijnen 1966 : 1-18.

2.

Over de enquête van het Aardrijkskundig Genootschap, die honderd jaar later nog eens werd overgedaan, zie Geritsen 1979. Die van de Zuidnederlandse Maatschappij werd verwerkt in Pauwels 1938. Over die van Willems informeert uitvoerig het Themanummer 2 : *Honderd jaar enquête Willems* van *Taal en Tongval* (1989). Over Van Wijk als klankgeograaf zie Goossens 1988.

3.

De Nederlandse expansiologische dialectstudie is behandeld in Weijnen 1966 : 70-123 en Goossens 1977 : 132-160. Over de Leuvense verzameling informeert het Album Grootaers 1950, over de Reeks Nederlandse Dialectatlassen afl. 3-4 van *Taal en Tongval* 28 (1976), 103-202 en Van de Wijngaard en Belemans (red.) 1997, over de eerste decennia van het Amsterdamse instituut Meertens 1955, over de dialectgeografie zoals aan dat instituut bedreven Daan 2000, over de *Taalatlas van Noord- en Zuid-Nederland* Berns 1988.

4.

De Nederlandse structurele dialectstudie is behandeld in Weijnen 1966 : 125-144. Over de ontwikkelingen sinds circa 1950 informeert het Themanummer 11 : *50 jaar Taal en Tongval* (1998). Zie ook de bibliografische aantekeningen onder 0.

5.

Overzichten van de dialectologie en in het bijzonder de sociodialectologie sinds 1970 zijn Taeldeman 1992, Van Bree 1997 en Hagen en Van Hout 1998.

6.

Voor de geschiedenis van de Nederlandse dialectlexicografie zie Heeroma 1968b, Goossens 1968 en voor het vervolg Berns 1991. In Goossens 1977 : 107-114 staan lijsten van de dialectwoordenboeken tot dat jaar. Het themanummer 4 : *Dialectlexicografie van Taal en Tongval* (1991) informeert over opvattingen en methoden in de moderne Nederlandse dialectlexicografie. De opzet van de grote regionale woordenboeken kan men door hun inleidingen leren kennen. Zie ook Van Keymeulen 1993.

Bibliografie

- Appel, R., 1999** *Straattaal. De mengtaal van jongeren in Amsterdam.*
In: *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen* 62, 39-55.
- Bach, A., 1969** *Deutsche Mundartforschung.* Heidelberg, 1934 / 1969^a.
- Bakkes, P., 1996** *Variatie en verandering in het Montforts.* Taalstructurele en sociolinguïstische aspecten van een veranderend dorpsdialect. Amsterdam, 1996.
- Barbiers, S., M. Devos en G. De Schutter 2002-2003** *Dialectsyntaxis in bloei.* Taal en Tongval Themanummer 15-16. Tongeren, 2002-2003.
- Behrns J.H., 1840** *Twentsche vocalen en klankwijzigingen.* In: *Taalkundig Magazijn* 3, 31-390.
- Bennis, H., J. Ryckeboer en J. Stroop, 2000** *De toekomst van de variatielinguïstiek. Bundel artikelen aangeboden aan Jo Daan bij gelegenheid van haar negentigste verjaardag.* Speciaal nummer van Taal en Tongval 52 (2000).
- Bennis, H., G. Extra, P. Muysken en J. Nortier (reds.) 2002** *Een buurt in beweging. Talen en culturen in het Utrechtse Lombok en Transvaal.* Amsterdam, 2002.
- Berns, J.B., 1983** *Namen voor ziekten van het vee.* Een dialectografisch onderzoek in het gebied van het Woordenboek van de Brabantse en dat van de Limburgse Dialecten. Amsterdam, 1983.
- Berns, J.B., 1984** *Un siècle de dialectologie néerlandaise.* In: *Etudes Germaniques* 39 (1984), 362-378.
- Berns, J.B., 1988** *De taalatlas van het Nederlands en het Fries.* Evaluatie en perspectief. In: *Taal en Tongval* 40 (1988), 99-120.
- Berns, J.B., 1991** *Dialectwoordenboeken. De makers en de lezers.* In: *Taal en Tongval*, themanummer 4: *Dialectlexicografie* (1991), 8-24.
- Berns, J.B., 1996** *Dialectwoordenboeken.* In: *Taal en Tongval* 48 (1996), 163-173.
- Bezoen, H.L., 1948** *Taal en volk van Twente.* Assen, 1948.
- Bloemhoff, H., 1991** *Fonologie en morfologie van het Stellingwerfs: een toetsing van de natuurlijke generatieve fonologie.* Groningen, 1991.
- Bloemhoff, H., 1994-2004** *Stellingwarfs wordeboek.* Berkoop-Oldeberkoop, 1994-2004.

- Bloemhoff-de Bruijn, Ph., 1994** *Het dialect van Wijhe*. Klank- en vormverschijnselen. Kampen, 1994.
- Boekenooen, G.J., 1897** *De Zaanse volkstaal*. Leiden, 1897 (met aanvullingen door G.J. Boekenooen en K. Woudt opnieuw uitgegeven. Zaandijk, 1971).
- Boutkan, D. en M. Kossmann, 1996** *Het stadsdialect van Tilburg*. Klank- en vormleer. Amsterdam, 1996.
- Broekhuysen, J., 1950** *Studies over het dialect van Zelhem in de graafschap Zutphen*. Groningen, 1950.
- Brok, H., 1991** *Enkele bloemnamen in de Nederlandse dialecten*. Amsterdam, 1991.
- Brok, H., 2003** *Publicaties over plantennamen in Nederland, Nederlandstalig België en Frans-Vlaanderen*. (Werken van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie, Vlaamse afdeling, nr. 24)
- Brouwers, A.P.J., 1957** *De vlasserij in het Nederlands van de eerste helft der twintigste eeuw*. Nijmegen, 1957.
- Bruyel, H., 1901** *Het dialect van Elten-Bergh*. Utrecht, 1901.
- Cajot, J., 1989** *Neue Sprachschranken im 'Land ohne Grenzen'? Zum Einfluß politischer Grenzen auf die germanischen Mundarten in der belgisch-niederländisch-deutsch-luxemburgischen Euregio*. Köln-Wien, 1989.
- Colinet, Ph., 1896** *Het dialect van Aalst. Eene fonetisch-historische studie*. In: *Louvensche Bijdragen* 1 (1896), 1-59, 99-206, 223-308.
- Cornelissen, P.J. en J.B. Vervliet, 1899-1938** *Idioticon van het Antwerpsch dialect (stad Antwerpen en Antwerpsche Kempen)*. Gent, 1899-1903. *Aanhangsel*. Gent, 1906. *Bijvoegsel*, door P.J. Cornelissen, 3 dln. Turnhout, 1936-1938.
- Cornips, L. en W. Jongenburger, 2001** *Het design en de methodologie van het SAND-project*: In: *Nederlandse Taalkunde* 6, 215-232.
- Cornips, L. M. van Oostendorp en G. De Schutter 2006** *Het morfologische landschap van het Nederlands*. Themanummer 19 van *Taal en Tongval*. Tongeren, 2006.
- Crompvoets, H.J.G., 1981** *Veenderijterminologie in Nederland en Nederlandstalig België*. Amsterdam, 1981.
- Daan, J., 1950** *Wieringer land en leven in de taal*. Alphen aan den Rijn, 1950.

- Daan, J., 1967 *Communicatie-taalkunde*. In: Jo Daan en A. Weijnen, "Taaletnologie". Amsterdam, 1967, 3-15.
- Daan, J. en A. Weijnen 1967 *Taaletnologie*. Amsterdam, 1967.
- Daan, J. en D.P. Blok, 1969 *Van randstad tot landrand*. Toelichting bij de kaart: *Dialecten en naamkunde*. Amsterdam, 1969.
- Daan, J., 2000 *Geschiedenis van de dialectgeografie in het Nederlandse taalgebied*. Rondom Kloeke en het Dialectenbureau. Amsterdam, 2000.
- 't Daghet in den Oosten 1885-1902 *Limburgs Idioticon*. Verzamelingen dialectwoorden ("woordenzangen") van 1885 tot 1902 verschenen in het tijdschrift "'t Daghet in den Oosten". Tot woordenboek omgewerkt door M. Maasen en J. Goossens. Tongeren, 1975.
- De Bo, L., 1873 *Westvlaamsch idioticon*. Brugge, 1873 (Gent 1892² bewerkt door J. Samyn; fotomech. herdrukken Handzame, 1970 en 1976).
- De Bo, L., 1888 Deken De Bo's *Kruidwoordenboek*, uitgegeven door J. Samyn. Gent, 1888 (fotomech. herdruk Handzame, 1971).
- De Bont, A.P., 1958 *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taal*. Deel 2. *Vocabularium*. Assen 1958.
- De Bont, A.P., 1962 *Dialekt van Kempenland, meer in het bijzonder d'Oerse taal*. Deel 1. *Klank- en vormleer en enige syntaktische bijzonderheden*. Assen, 1962.
- Debrabandere, F., 1999 *Kortrijks woordenboek*. Kortrijk-Brugge, 1999.
- Debrabandere, F., 2002 *West-Vlaams Etymologisch Woordenboek*. Amsterdam/Antwerpen, 2002.
- Debrabandere, F., 2005 *Oost-Vlaams en Zeeuws-Vlaams Etymologisch Woordenboek*. Amsterdam/Antwerpen, 2005.
- De Groof, J., 2004 *Nederlandse taalplanning in Vlaanderen in de "lange negentiende eeuw" (1795-1914): een linguïstische analyse met speciale aandacht voor de wisselwerking tussen status- en corpusplanning*. Proefschrift Vrije Universiteit Brussel, 2004.
- De Rooij, J., 1965 *Als - of - dat*. Een semantisch-onomasiologische studie over enkele subordinerende conjuncties in het ABN, de Nederlandse dialecten en het Fries, vergelijkend-synchronisch beschouwd. Assen, 1965.

- De Rooij, J., 1972 *Algemeen Zuidnederlands?* In : J. de Rooij en J.B. Berns, *Zuidelijk Nederlands in het algemeen en in het bijzonder*. Amsterdam, 1972, 5-18 en kaarten I-XIII.
- De Rooij, J., 1988 *Van hebben naar zijn*. Het gebruik van *hebben* en *zijn* in de voltooide tijden (actief) van *zijn*, *gaan*, *vergeten* en *verliezen* in standaardtaal, ouder Nederlands en dialect. Amsterdam, 1988.
- De Saussure, F., 1916 *Cours de linguistique générale*. Parijs, 1916.
- De Schutter, G. 1989 *Pronominale clitica in de Nederlandse dialecten*. Antwerpen, 1989.
- De Schutter, G., M. Gerritsen en C. van Bree (reds.) 1990 *Dialectsyntaxis*. Taal en Tongval Themanummer 3. Tongeren, 1990.
- De Schutter, G., J. Taeldeman en A. Weijnen (reds.) 1994, *R zes visies op een kameleon*. Taal en Tongval Themanummer 7. Tongeren, 1994.
- De Vink, L., 2004 *Dialect en dialectverandering in Katwijk aan Zee*. Delft, 2004.
- De Vogelaer, G., 2005 *Subjectsmarkering in de Nederlandse en Friese dialecten* (Onuitgegeven dissertatie UGent, 2005)
- Devos, M., 1991 *Bouwlandtermen in de Vlaamse dialecten : spreidings- en betekenisgeschiedenis*. Tongeren, 1991.
- Devos, M., 1993 *Na honderd jaar wetenschappelijke dialectstudie*. In : L. de Grauwe en J. De Vos (Red.), *Van sneeuwpoppen tot tasmuur-tje. Aspecten van de Nederlandse Taal- en Literatuurstudie (Spiegelhel Historiae) 33 [1992]*, 29-102.
- De Vries, W., 1895 *Het vocalisme van de tongval van Noordhorn. Een bijdrage tot de kennis der hedendaagsche Saksische dialecten*. Groningen, 1895.
- De Vries, J.W. e.a., 1974 *De slot-t in consonantclusters te Leiden : een sociolinguïstisch onderzoek*. In : *Forum der Letteren* 15 (1974), 235-250.
- Dupont, J., 1910-1922 *Het dialect van Bree. Eene fonetisch-historische studie*. In : *Leuvense Bijdragen* 9 (1910-1911), 193-212; 12 (1914-1920), 135-186; 14 (1922), 33-168.
- Elemans, J.H.A., 1958 *Woord en wereld van de boer*. Een monografie over het dialect van Huisseling. Utrecht-Antwerpen, 1958.

- Endepols, H.J.E., 1955 *Woordenboek of diksjenaer van 't Mestreechs*. Maastricht, 1955.
- Entjes, H., 1970 *Die Mundart des Dorfes Vriezenveen in der niederländischen Provinz Overijssel*. Groningen, 1970.
- Entjes, H., 1974 *Dialecten in Nederland*. Haren-Gn, 1974.
- Eylenbosch, E., 1962 *Woordgeografische studies in verband met de taal van het landbouwbedrijf in West-Brabant en aangrenzend Oost-Vlaanderen*. Leuven, 1962.
- FAND = Goossens, J., J. Taeldeman en G. Verleyen / C. De Wulf *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten*. Gent, 1998-2005.
- Foerste, W. en K. Heeroma, 1955 *Westfaalse en Nederlandse expansie*. Amsterdam, 1955.
- Frings, Th., 1926 *Sprache*. In: H. Aubin, Th. Frings en J. Müller, *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden*. Bonn 1926, 90-185 en Darmstadt, 1966², 94-189 (herdrukt in Frings, Th., *Sprache und Geschichte*. II. Halle/Saale, 1956, 40-146).
- Frings, Th. en J. van Ginneken, 1919 *Zur Geschichte des Niederfränkischen in Limburg*. In: *Zeitschrift für deutsche Mundarten* 3-4 (1919), 97-208.
- Gerritsen, M. (red.), 1979 *Taalverandering in Nederlandse dialektvragenlijsten: 1879-1979*. Muiderberg, 1979
- Gerritsen, M., 1991 *Atlas van de Nederlandse Dialectsyntaxis (AND)*. Amsterdam, 1991.
- Gerth van Wijk, H.L., 1911 *A dictionary of plant-names*. Den Haag, 1911. Herdruk Vaals-Amsterdam 1971.
- Giesbers, H., 1989 *Code-switching tussen dialect en standaardtaal*. Amsterdam, 1989.
- Gilliéron, J. en M. Roques *Le coq et le chat*. In: *Études de géographie linguistique*. Paris, 1912, 121-128
- Goeman, A.C.M., 1984 *Klank- en vormverschijnselen van het dialect van Zoetermeer*. Amsterdam, 1984.
- Goeman, A.C.M., G. De Schutter en J. Taeldeman 1987 *Morfologie*. Themanummer 1 van *Taal en Tongval*. Tongeren, 1987.
- Goeman, A.C.M., 1999 *T-deletie in Nederlandse dialecten*. Kwantitatieve analyse van structurele, ruimtelijke en temporele variatie. The Hague, 1999.

- Goeman, A. en J. Taeldeman, 1996** *Fonologie en morfologie van de Nederlandse dialecten*. Een nieuwe materiaalverzameling en twee nieuwe atlasprojecten. In : *Taal en Tongval* 48 (1996), 38-59.
- Goemans, L., 1897-1898** *Het dialect van Leuven. Eene phonetisch-historische studie*. In : *Leuvensche Bijdragen* 2 (1897-1898), 1-76, 103-186, 219-324.
- Goemans, L., 1936-1954** *Leuvensch taaleigen. Woordenboek*. Deel 1, Brussel, 1936. Deel 2, Tongeren, 1954.
- Goossens, J., 1963** *Semantische vraagstukken uit de taal van het landbouwbedrijf in Belgisch-Limburg*. Antwerpen, 1963.
- Goossens, J., 1968** *Niederländische Mundartwörterbücher in Belgien*. In : W. Mitzka (ed.), *Wortgeographie und Gesellschaft*. Berlijn, 1968, 131-145.
- Goossens, J., 1969** *Strukturelle Sprachgeographie*. Eine Einführung in Methodik und Ergebnisse. Heidelberg, 1969
- Goossens, J., 1970** *Niederländische Mundarten – vom Deutschen aus gesehen*. In : *Niederdeutsches Wort* 10 (1970), 61-80.
- Goossens, J., 1977** *Inleiding tot de Nederlandse Dialectologie*. Groningen 1977².
- Goossens, J., 1988** *Dutch Dialectology and Dutch Historical Grammar in the Work of N. van Wijk*. In : *Nicolaas van Wijk (1880-1941). A Collection of Essays on his Life and Work*. Amsterdam, 1988, 43-62.
- Goossenaerts, J., 1956-1958** *De taal van het landbouwbedrijf in het noordwesten van de Kempen*. Gent, 1956-1958.
- Grootaers, L., 1908-1911** *Het dialect van Tongeren. Eene phonetisch-historische studie*. In : *Leuvensche Bijdragen* 8 (1908-1909), 101-257, 267-353, en 9 (1910-1911), 1-35.
- Grootaers, L., 1926** *Woordgeographische Studiën II; de Nederlandse benamingen van den aardappel*. In : *Leuvensche Bijdragen* 18 (1926), 89-93.
- Grootaers, L., 1950** *Album aangeboden aan prof. dr. L. Grootaers, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven, bij zijn vijf en zestigste verjaardag*. Leuven, 1950.
- Grootaers, L. en J. Grauls, 1930** *Klankleer van het Hasseltsch dialect*. Leuven, 1930.
- Grootaers, L. en G.G. Kloeke, 1926** *Handleiding bij het Noord- en Zuid-Nederlandsch dialectonderzoek*. 's-Gravenhage, 1926.

- Gunnink, J., 1908 *Het dialect van Kampen en omstreken*. Kampen, 1908.
- Hagen, A.M. en Van Hout, R., 1998 *De sociolinguïstiek van taal en tongval*. In : *Taal en Tongval* themanummer 11 (1998) : 50 jaar taal en tongval, 44-64.
- Heeringa, W., 2004 *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen Dissertations in Linguistics 46, 2004.
- Heeroma, K., 1935 *Hollandse dialectstudies*. Groningen, 1935.
- Heeroma, K., 1968a *Brabants uit de 18de eeuw. De Meierijse woordenlijsten van J.L. Verster*. Amsterdam, 1968.
- Heeroma, K., 1968b *Mundartwörterbücher im Königreich der Niederlande*. In : Mitzka (ed.) (zie Goossens 1968), 115-130.
- Heeroma, K. en H. Entjes, 1969 *15 jaar Nedersaksisch Instituut. Voordrachten ... over Westfaalse expansie*. Groningen, 1969.
- Heeroma, K. en K. Fokkema, 1961 *Structuurgeografie*. Amsterdam, 1961.
- Heestermans, J.L.A., 1979 'Naar', 'naast', 'langs' en 'in'. Een onomasiologisch-semasiologische studie over enige voorzetsels met een lokaal betekeniskenmerk in de Nederlandse dialecten en in het Fries. Den Haag, 1979.
- Hellinga, W. Gs., 1938 *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*. Amsterdam, 1938 (heruitgegeven in Hellinga 1968, 1-362).
- Hellinga, W. Gs., 1968 *Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse taalcultuur*. Arnhem, 1968.
- Hermans, B.J.H., 1994 *The composite nature of accent : with case studies of the Limburgian and Serbo-Croatian pitch accent*. Amsterdam, 1994.
- Heukels, E., 1907 en 1987 *Woordenboek der Nederlandsche volksnamen van planten*. Amsterdam, 1907. Heruitgegeven met inleiding van H.J.T.M. Brok en biografie van P. Smit. Utrecht, 1987.
- Hinskens, F., 1993 *Dialect levelling in Limburg. Structural and sociolinguistic aspects*. Nijmegen, 1993. Handelsuitgave Tübingen, 1996.
- Hinskens, F., C. Hoppenbrouwers en J. Taeldeman 1993 *Dialectverlies en Regiolectvorming*. Themanummer 6 van *Taal en Tongval*. Tongeren, 1993.

- Hoebeker, M., 1975 *Netherlandic Dialectology Today*. In: *Michigan Germanic Studies* 1 (1975), 47-67.
- Hoeufft, J.H., 1836 *Proeve van Bredaasch taal-eigen*. Breda, 1836.
- Hoppenbrouwers, C.A.J., 1982 *Language change*. A study of phonemic and analogical change with particular reference to S.E. Dutch dialects. Meppel, 1982.
- Hoppenbrouwers, C., 1990 *Het regiolect. Van dialect tot Algemeen Nederlands*. Muiderberg, 1990.
- Hoppenbrouwers, C. en H. 2001 *De indeling van de Nederlandse streektaalen : dialecten van 156 steden en dorpen geklasseerd volgens de FFM*. Assen, 2001.
- Houben, J.H.H., 1905 *Het dialect der stad Maastricht*. Maastricht, 1905.
- Jakobson, R., 1930 *Prinzipien der historischen Phonologie*. Réunion phonologique internationale tenue à Prague (18-21 dec. 1930). Praag, 1931, 247-267.
- Janssen, W.A.F., 1941 *De verbreiding van de uu-uitspraak voor Westgermaansch û in Zuid-Oost-Nederland*. Maastricht, 1941.
- Jaspers J., 2005 *Tegenwerken, belachelijk doen : talige sabotage van Marokkaanse jongens op een Antwerpse middelbare school*. Brussel, 2005.
- Jellinghaus, A., 1892 *Die niederländischen Volksmundarten*. Norden-Leipzig, 1892.
- Jobse-van Putten, J., 1980 *"n Brood is ginnen stoeten"*. Taalgeografisch onderzoek naar broodnamen in Nederland. Amsterdam, 1980. Tweede druk 1994.
- Jongen, R., 1969-1971 *Vergleichende Untersuchung des Lautmaterials verwandter Mundarten*. In: *Lewense Bijdragen* 58 (1969), 25-44; 59 (1970), 93-127; 60 (1971), 77-97.
- Joos, A., 1900 *Waaesch idioticon*. Gent-St.-Niklaas, 1900. Herdruk Sint-Niklaas 1979.
- Kats, J.C.P., 1939 *Het fonologisch en morfologisch systeem van het Roermondsch dialect*. Roermond-Maaseik, 1939. Ook verschenen als *Het Roermondsch dialect*.
- Kieft, A.P., 1938 *Homonymie en haar invloed op de taalontwikkeling*. Groningen, 1938.

- Kloeke, G.G., 1923a** *Woordgeographisch onderzoek, een voorbeeld ter navolging*. In : *De nieuwe taalgids* 17 (1923), 33-36.
- Kloeke, G.G., 1923b** *Dialectgeographie in zakformaat*. In : *De nieuwe taalgids* 17 (1923), 103-106.
- Kloeke, G.G., 1927** *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*. 's-Gravenhage, 1927.
- Kocks, G.H., 1970** *Die Dialekte von Südostdrente und anliegenden Gebieten*. Groningen, 1970.
- Kocks, G.H., 1996-1997** *Woordenboek van de Drentse dialecten*. 2 dln. Assen, 1996-1997.
- Kremer, L., 1979** *Grenzmundarten und Mundartgrenzen. Untersuchungen zur wortgeographischen Funktion der Staatsgrenze im ostniederländisch-westfälischen Grenzgebiet*. Köln-Wien, 1979.
- Kruijisen, Th.J.W.M., 1995** *Geografische patronen in taalcontact*. Romaans leengoed in de Limburgse dialecten van Haspengouw. Amsterdam, 1995.
- Kruijisen, Th.J.W.M en N. Van der Sijs, 1999** *Honderd jaar stadstaal*. Amsterdam / Antwerpen 1999.
- Labov, W., 1966** *The social stratification of English in New York City*. Washington, 1966.
- Lievrouw-Coopman, L., 1950-1954** *Gents woordenboek*. Gent, 1950-1954 (1974²).
- Loquela 1881-1895** *Loquela* (Verzamelingen dialectwoorden van G. Gezelle in het tijdschrift *Loquela* (1881-1895), tot woordenboek omgewerkt door J. Craeynest). Amsterdam, 1907² (Tielt, z.j. [1943-1946]³ en Amsterdam, 1946⁴).
- Maerevoet, L., 1961** *Bijdrage tot de studie van de woordenschat van de Scheldevissers te Mariekerke*. Gent, 1961.
- MAND = De Schutter, G., B. van den Berg, T. Goeman en Th. de Jong** *Morfologische Atlas van de Nederlandse Dialecten Deel I*. Amsterdam, 2005.
- Martinet, A., 1955** *Économie des changements phonétiques*. Bern, 1955.
- Meertens, P.J., 1955** *Vijfentwintig jaar Dialectbureau*. In : *Mededelingen der Centrale Commissie voor Onderzoek van het Nederlandse Volkseigen* 7 (1955), 4-12.

- Meertens, P.J. en L. Kaiser, 1942** *Het eiland Urk*. Alphen aan den Rijn, 1942.
- Moerdijk, A., 1979** *Continentaalwestgermaanse en Centraalromaanse heteroniemen voor het begrippencomplex rok-onderrok-jurk*. Ruimtelijke verbreding en methodische verdieping van het areaal linguïstisch onderzoek. Eindhoven, 1979.
- Molema, H., 1887** *Woordenboek der Groningsche volkstaal*. Winsum, 1887.
- Moulton, W.G., 1960** *The short vowel systems of Northern Switzerland*. A study in structural dialectology. In : *Word* 16 (1960), 155-182.
- Moulton, W.G., 1961** *Lautwandel durch innere Kausalität*. Die ostschweizerische Vokalspaltung. In : *Zeitschrift für Mundartforschung* 28 (1961), 227-251.
- Nijen Twilhaar, J., 1990** *Generatieve fonologie en de studie van Oost-nederlandse dialecten*. Amsterdam, 1990.
- Nuijens, E., 1962** *De tweetalige mens. Een taalsociologisch onderzoek naar het gebruik van dialect en cultuurtaal in Borne*. Assen, 1962.
- Onderzoeksplan 1999 = Het oog op de toekomst. Onderzoeksplan 2000-2005** Meertens Instituut. Uitgave van het Meertens Instituut 1999.
- Overdiep, G.S., 1940** *De volkstaal van Katwijk aan Zee*. Met medewerking van C. Varkevisser. Antwerpen, 1940.
- Paque, E., 1896-1912** *De Vlaamsche volksnamen der planten van België, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland*. Namen, 1896. *Bijvoegsel*. Brussel, 1912.
- Pauwels, A., 1953** *De plaats van hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. 2 dln. Leuven, 1953.
- Pauwels, J.L., 1933** *Enkele bloemnamen in de Zuidnederlandsche dialecten*. 's-Gravenhage, 1933.
- Pauwels, J.L., 1938** *Bijdrage tot de kennis van het geslacht der substantieven in Zuid-Nederland*. Tongeren, 1938.
- Pauwels, J.L., 1958** *Het dialect van Aarschot en omstreken*. 2 dln. Tongeren, 1958.
- Pée, W., 1936-1938** *Dialectgeographie der Nederlandsche diminutiva*. 2 dln. Tongeren, 1936-1938.
- Ribbert, B., 1933** *Phonologie des Dialektes von Tilligte in Twente*. Nijmegen, 1933.

- Roukens, W., 1937** *Wort- und Sachgeographie in Niederländisch Limburg und den benachbarten Gebieten*. 2 dln. Nijmegen, 1937 (ook verschenen onder de titel *Wort- und Sachgeographie Südost-Niederlands und der umliegenden Gebiete, mit besonderer Berücksichtigung des Volkskundlichen*).
- Rutten, A., 1890** *Bijdrage tot een Haspengouwsch idioticon*. Antwerpen, 1890.
- Ryckeboer, H., 1997** *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*. Gent, 1997.
- Rys, K., 2006** *Verwerving van een dialect als tweede taal. Een onderzoek naar de verwerving van de fonologie van het Maldegems*. Onuitgegeven dissertatie UGent.
- SAND = Barbiers, S., H. Bennis, G. De Vogelaer, M. Devos en M. van der Ham** *Synactische Atlas van de Nederlandse Dialecten Deel I*. Amsterdam, 2005.
- Sassen, A., 1953** *Het Drents van Ruinen*. Assen, 1953.
- Schaars, A.H.G., 1977** *Agrarische terminologie in Oost-Gelderland en haar taalgeografische aspecten*. Zutphen, 1977.
- Schaars, A., 1984-** *Woordenboek van de Achterhoekse en Liemse dialecten*. Doetinchem 1984-.
- Schirmunski, V., 1930** *Sprachgeschichte und Siedlungsmundarten*. In: *Germanisch-Romanische Monatschrift* 18 (1930), 113-122 en 171-188.
- Scholtmeijer, H., 1999** *Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*. Amsterdam/Antwerpen, 1999.
- Schrijnen, J., 1902** *Benrather-, Uerdinger- en Panningerlinie*. In: *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 21 (1902), 249-252.
- Schrijnen, J., 1920** *De isoglossen van Ramisch in Nederland*. Bussum, 1920.
- Schuermans, L.W., 1865-1883** *Algemeen Vlaamsch idioticon*. Leuven, 1865-1870. *Bijvoegsel aan het Algemeen Vlaamsch idioticon*. Leuven, 1883.
- Sercu, A., 1972** *Het dialect van Oostduinkerke en omgeving*. Gent, 1972.

- Simons, L., 1889** *Het Roermondsch dialect, getoetst aan het Oud-Saksisch en Oud-Nederfrankisch*. Gent, 1889.
- Spa, J.J., 1996** *Het dialect van de stad Vollenhove*. Klank- en vormleer. Kampen, 1996.
- Stevens, A., 1986** *Tungërsë Diksjeñêer*. Woordenboek van het Tongers met een Nederlands register door A. Lefebure-Meyers. Tongeren, 1986.
- Stijnen, P. en Vallen, A., 1981** *Dialect als onderwijsprobleem*. 's-Gravenhage, 1981.
- Stroop, J.P.A., 1977** *Molenaarstermen en molengeschiedenis*. Een onderzoek naar herkomst, ouderdom en verbreiding van enkele molenonderdelen in verband met de geschiedenis van de water- en windmolen in de Nederlanden. Amsterdam, 1977.
- Swaagman J. S., 1827** *Commentatio de dialecto Groningana*. Groningen, 1827.
- Swanenberg, A.P.C., 2000** *Lezicale variatie cognitief-semantisch benaderd; over het benoemen van vogels in Zuid-Nederlandse dialecten*. Nijmegen, 2000.
- Swets, F., 2004** *The phonological word in Tilburg Dutch*. LOT Dissertation Series 85. Amsterdam, 2004.
- Taeldeman, J., 1978** *De vokaalstructuur van de "Oostvlaamse" dialecten*. Een poging tot historische en geografische situering in het Zuid-Nederlandse dialektlandschap. Amsterdam, 1978.
- Taeldeman, J., 1985** *De klankstructuur van het Gentse dialect. Een synchrone beschrijving en een historische en geografische situering*. Gent, 1985.
- Taeldeman, J., 1992** : *Sociolinguïstiek en dialectologie*. In : *Thema's en trends in de sociolinguïstiek. Toegepaste taalwetenschap in artikelen*, 42. 1992, 1, 115-130.
- Taeldeman, J. en M. van Oostendorp 2000** *De fonologie van de Nederlandse dialecten en fonologische theorievorming*. Themanummer 13 van Taal en Tongval. Tongeren, 2000.
- Tans, J.G.H., 1938** *Isoglossen rond Maastricht in de dialecten van Belgisch en Nederlandsch Zuid-Limburg*. Maastricht, 1938.
- Teirlinck, Is., 1908-1922** *Zuid-Oostvlaandersch idioticon*. Gent, 1908-1922.

- Ter Laan, K., 1929** *Nieuw Groninger woordenboek*. Groningen-Den Haag, 1929. (Groningen-Djakarta, 1952²; herdruk van de eerste druk Groningen, 1964).
- Te Winkel, J., 1889** *Geschichte der niederländischen Sprache*. In : H. Paul (red.), *Grundriss der germanischen Philologie* I. Straatsburg, 1889, 634-722.
- Te Winkel, J., 1899-1901** *De Noordnederlandsche tongvallen*. Atlas van taalkaarten met tekst. Leiden, 1899-1901.
- Te Winkel, J., 1901** *Geschiedenis der Nederlandsche taal*, naar de tweede Hoogduitse uitgave... vertaald door F.C. Wieder. Culemborg, 1901.
- Tops E., 2005** *Ontwikkeling en evolutie van r in Vlaanderen*. Proefschrift Vrije Universiteit Brussel, 2005.
- Tuerlinckx, J.F., 1886** *Bijdrage tot een Hagelandsch idioticon*. Gent, 1886.
- Vallen, A. en Stijnen, P., 1996** *Terug naar Kerkrade. Een zoektocht naar sporen van het Kerkrade-project*. In : R. van Hout en J. Kruijzen (eds.), *Taalvariaties. Toonzettingen en modulaties op een thema*. Feestbundel ter gelegenheid van de 60ste verjaardag van Toon Hagen. Dordrecht, 1996, 239-259.
- Vanacker, F., 1948** *Syntaxis van het Aalsters dialect*. Tongeren, 1948.
- Van Bakel, J.J.A., 1958** *De vaktaal van de Nederlandse klompenmakers*. Assen, 1958.
- Van Bree, C., 1981** *Hebben-constructies en datiefconstructies binnen het Nederlandse taalgebied*. Een taalgeografisch onderzoek. Leiden, 1981.
- Van Bree, C., 1997** *De dialectologie van het Nederlands vanaf 1970*. In : *Neerlandica extra muros* 35, 2 (1997), 8-30.
- Van Craenenbroeck, J., 2004** *Ellipsis in Dutch dialects*. LOT Dissertation Series 96. Amsterdam, 2004.
- Vandekerckhove, R., 2000** *Structurele en sociale aspecten van dialectverandering. De dynamiek van het Deerlijkse dialect*. Tongeren, 2000.
- Van den Berg, B., 1938** *Oude tegenstellingen op Nederlands taalgebied*. Leiden, 1938.
- Vandenbussche, L., 1955** *Onze volkstaal voor kruiden en artsenijen*. Menen, 1955. Fotomechanische herdruk Langemark, 1978.

- Vandenbussche, W., 1999** *Een bijdrage tot de studie van het taalgebruik van de lagere klassen in het 19de-eeuwse Brugge*. Vrije Universiteit Brussel, 1999.
- Vandenbussche, W., 1999** *Classy Writing? Written Language of the Lower Classes in 19th Century Bruges. A Case-Study in Historical Sociolinguistics and Literacy Research*. Frankfurt am Main, in voorbereiding.
- Van de Ven, M. Ch., 1969** *Taal in Noordoostpolder*. Een sociolinguïstisch onderzoek. Amsterdam, 1969.
- Van de Water, A., 1904** *De volkstaal in het oosten van de Bommelerwaard*. Utrecht, 1904.
- Van de Wijngaard, H.H.A. en R. Belemans (red.) 1997** *Het dialectenboek 4: Nooit verloren werk: terugblik op de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (1925-1982)*. Groesbeek, 1997.
- Van Doorn, Th.H., 1971** *Terminologie van rivier vissers in Nederland*. Assen, 1971.
- Van Ginneken, J., 1935** *Ras en taal*. Amsterdam, 1935.
- Van Ginneken, J., 1913** *Handboek der Nederlandsche taal*. Deel 1. *De sociologische structuur der Nederlandsche taal*. Nijmegen, 1913 ('s-Hertogenbosch 1928²).
- Van Ginneken, J., 1954** *Drie Waterlandse dialecten*. Deel 1. *Grammatica, phonologie, klankleer*, bezorgd door A. Weijnen. Deel 2. *De structuur van de woordenschat*, bezorgd door M. van den Hombergh-Bot. Alphen aan den Rijn, 1954.
- Van Hout, R., 1989** *De structuur van taalvariatie. Een sociolinguïstisch onderzoek naar het stadsdialect van Nijmegen*. Dordrecht, 1989.
- Van Keymeulen, J., 1993** *De algemene woordenschat in de 3 grote regionale woordenboeken (WBD, WLD, WVD)*. In: De Grauwe-De Vos (red.) (zie Devos 1993), 69-114.
- Van Koppen M., 2005** *One probe – two goals: Aspects of Agreement in Dutch dialects*. LOT Dissertation Series 105. Amsterdam, 2005.
- Van Leuvensteijn, A., R. van Hout en H. Aertsen, 2004** *Taalvariatie en groepsidentiteit*. Themanummer 17 van Taal en Tongval. Tongeren, 2004.
- Van Schothorst, W., 1904** *Het dialect der Noord-West-Veluwe*. Utrecht, 1904.
- Van Weel, M.A., 1904** *Het dialect van West-Voorne*. Leiden, 1904.

- Veldman, F., 1992 *De taal van Westerwolde. Patronen en structuren in een Gronings dialect*. Groningen, 1992.
- Verschuur, A., 1902 *Klankleer van het Noord-Bevelandsch*. Amsterdam, 1902.
- Vessem, A.H. van, 1956 *Oogstgerei-benamingen*. Assen, 1956.
- Vousten, R., 1995 *Dialect als tweede taal*. Linguïstische en extralinguïstische aspecten van de verwerving van een Noordlimburgs dialect door standaardtalige jongeren. Nijmegen, 1995.
- WBD = *Woordenboek van de Brabantse dialecten*. Assen, 1967-.
- Weijnen, A.A., 1937 *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant in aansluiting aan geografie, geschiedenis en volksleven*. Fijn-aart, 1937.
- Weijnen, A.A., 1941 *De Nederlandse dialecten*. Groningen-Batavia, 1941.
- Weijnen, A.A., 1951 *Taalgeografie en interne taalkunde*. Amsterdam, 1951.
- Weijnen, A.A., 1958 *Nederlandse dialectkunde*. Assen, 1958.
- Weijnen, A.A., 1966 *Nederlandse dialectkunde*. Assen, 1967².
- Weijnen, A.A., 1967 *Sociodialectologische onderzoekingen in Limburg*. In: Jo Daan en A. Weijnen, "Taalsociologie". Amsterdam, 1967, 16-37.
- Weijnen, A.A., 1991 *Vergelijkende klankleer van de Nederlandse dialecten*. 's-Gravenhage, 1991.
- Weijnen, A.A. en A.P.G.M.A. Ficq-Weijnen, 1995 *Ziektenamen in de Nederlandse dialecten*. 's-Gravenhage, 1995.
- Weijnen, A.A., 2003 *Etymologisch dialectwoordenboek*. Den Haag, 2003².
- Weinreich, U., 1954 *Is a structural dialectology possible?* In: *Word* 10 (1954), 388-400.
- Welter, W., 1933 *Die niederfränkischen Mundarten im Nordosten der Provinz Lüttich*. Den Haag, 1933.
- Will G., 2003 *Zeeuws of Vlaams? (Morfo-)syntactische verschijnselen in de dialecten van Zeeuws-Vlaanderen*. (Onuitgegeven dissertatie UGent, 2003-2004)
- Winkler, J. 1874 *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. 's-Gravenhage, 1874.
- WLD = *Woordenboek van de Limburgse dialecten*. Assen, 1983-.

Woordenboek van de Zeeuwse dialecten bijeengebracht door de Zeeuwse Vereniging voor Dialectonderzoek. Redactie Ha.C.M. Ghijsen. Den Haag, 1959-1964. Negende druk Amsterdam, 1993.

WVD = *Woordenboek van de Vlaamse dialecten*. Tongeren, 1979-.

Zeijlstra, H., 2004 *Sentential negation and negative concord*. LOT Dissertation Series 101. Amsterdam, 2004.

Jan GOOSSENS en Jacques VAN KEYMEULEN